

GLOBAL INITIATIVE

AGAINST TRANSNATIONAL
ORGANIZED CRIME

У ПОРТУ ШТОРМИТЬ

Організована злочинність в Одесі
після російського вторгнення

У ПОРТУ ШТОРМИТЬ

*Організована злочинність в Одесі
після російського вторгнення*

Вересень 2023 року

ПОДЯКИ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

Цей звіт підготовлено Центром дослідження незаконних ринків та конфлікту в Україні Глобальної ініціативи протидії транснаціональній організованій злочинності (GI-TOC), створеним у березні 2022 року за рахунок власних ресурсів GI-TOC, а також за сприяння двох держав-донорів. GI-TOC висловлює особливу подяку координатору нашої моніторингової мережі в Києві, який сприяв проведенню польових досліджень в Одесі та надав значні експертні знання, досвід і контекст для аналізу, викладеного в цьому матеріалі. GI-TOC також висловлює подяку нашій невтомній контактній особі в Одесі, котра організувала велику кількість інтерв'ю у травні 2023 року, а також стала невичерпним джерелом інформації про місто та регіон: дякуємо за всебічне висвітлення ситуації в Одесі та області. Звіт також спирається на критичні зауваження членів експертної мережі Глобальної ініціативи протидії транснаціональній організованій злочинності (GI-TOC).

© 2023 Global Initiative Against Transnational Organized Crime.
Всі права захищені.

Жодна частина цієї публікації не може бути відтворена або поширена у будь-якій формі та будь-якими засобами без письмового дозволу Глобальної ініціативи (GI-TOC).

Обкладинка: © *Ercin Erturk/Anadolu Agency via Getty Images*
Картографія: *Rudi de Lange*

З усіма запитам та пропозиціями звертайтеся до:
The Global Initiative Against Transnational Organized Crime
Avenue de France 23
Geneva, CH-1202
Switzerland

www.globalinitiative.net

ЗМІСТ

Передмова	1
Вступ: «Особливе місто»	4
Кримінальна екосистема до початку війни	7
Організована злочинність	7
«Легалізована» злочинність	10
Одеська трійця: Труханов, Ангерт і Галантерник	12
Паралельна влада: Тіньова держава	13
Заблокована, але нескорена: Одеса 2022 року	17
Патріот або втікач	18
«Проїдання накопиченого жиру»: Важкі часи для організованої злочинності	22
Держава стискає лещата	25
Бессарабія: Дикий Південний захід	27
Обриси майбутнього: Довга тінь конфлікту	31
Непевні перспективи організованої злочинності	32
Дестабілізуючі реформи?	34
Примітки	35

ПЕРЕДМОВА

Колись завантажений контейнерний порт Одеси простіє з моменту російського вторгнення в лютому 2022 року.

© Giuseppe Anello via Alamy Stock Photo

Одеса - місто, яке має величезне значення для України. Її порт - це ворота, через які здійснюється більша частина торгівлі України зі світом, але вона також займає глибоко символічне місце в серці країни, - так звана «Перлина Чорного моря». Крім того, Одеса довгий час була одним з найбільш криміналізованих міст України,¹ як з точки зору незаконних потоків, що проходили через порт (зокрема, наркотиків, зброї та контрабанди), так і з точки зору високого рівня корупції в будівельній галузі, правоохоронних органах, системі кримінального судочинства та на митниці. Саме це місто також було осередком проросійських настроїв, навіть після революції на Майдані 2014 року, внаслідок якої було скинуто президента Віктора Януковича (який був політично близький до Москви), конфлікту на Донбасі та незаконної анексії Криму Росією.

Вторгнення Росії в Україну завдало сильного удару по організованій злочинності в Одесі. Після введення комендантської години та посиленого патрулювання міста, рівень вуличної злочинності різко знизився. Контейнерний порт був вимушено закритий після російської морської блокади (яка збіглась у часі із вторгненням), що призвело до суттєвого зменшення потоків контрабанди та наркотиків. Війна також позбавила місто звичних натовпів туристів, чия присутність призвела б до щорічного літнього сплеску попиту на нелегальні секс-послуги та наркотики.

Вторгнення також розколало одеський кримінальний світ за «патріотичною» ознакою. До вторгнення організована злочинність не розрізнялася на проросійську і проукраїнську, але події лютого 2022 року призвели до швидкого переформатування, коли проросійські представники кримінальних кіл були змушені піти в підпілля або покинути місто, а проукраїнські кримінальники зайняли гіперпатріотичну позицію, хоча, можливо, для деяких з них це було радше продиктовано міркуваннями раціональності. Кілька злочинців, які виїхали з Одеси, як повідомляється, встановили контакт зі своїми поплічниками в Європі і взяли участь у дрібних кримінальних оборудках з метою перейти до серйозніших справ після того, як будуть налагоджені необхідні зв'язки.

Здебільшого кримінальні кола Одеси були змушені «проїдати жир», накопичений за попередні роки, а Служба Безпеки України (СБУ) та інші правоохоронні органи скористалися війною для того, щоб взяти організовану злочинність під свій контроль. З'явилися певні можливості для корупції навколо зернового коридору і в дунайських портах Рені та Ізмаїл у Бессарабії на південному заході, де через блокаду Одеського порту різко зросли обсяги вантажів, а також спостерігалось поживлення контрабанди і наркоторгівлі.² Крім того, у Бессарабському регіоні на південному заході Одеської області, де динаміка організованої злочинності помітно відрізняється від ситуації в місті, також спостерігався значний сплеск незаконного перевезення чоловіків призовного віку протягом перших двох місяців після вторгнення.

Прогнози щодо постконфліктного періоду в Одесі кардинально різняться, але існує загальне побоювання дестабілізуючого ефекту повернення ветеранів, причому не стільки через їхній потенціал як найманих бойовиків чи вбивць або ризик формування ними організованих злочинних угруповань, скільки через хаотичне насильство і зростання вуличної злочинності, до яких можуть вдатися психологічно травмовані (а в деяких випадках і наркозалежні) колишні учасники бойових дій, що може порушити існуючий на сьогоднішній день статус-кво між організованою злочинністю та державою. Побоювання майбутньої російської агресії навіть після закінчення війни також відіграють певну роль у злочинному мисленні, спонукаючи деяких одеських злочинців до того, щоб зберігати зброю, а не продавати її, особливо з огляду на відносно низькі ціни (і прибутки) та складну логістику торгівлі зброєю.

Але найбільше занепокоєння у більшості викликає діяльність держави. Спосіб, яким Президент України Володимир Зеленський керує країною під час воєнного стану, переконав багатьох поки що відкласти на потім питання корупції та централізації влади в руках Офісу Президента. Проте зростає розуміння того, що внутрішні проблеми мають бути вирішені якнайшвидше, щоб запобігти сповзанню до автократії, що в очах багатьох стало б зрадою страждань і труднощів, які Україна пережила під час війни. Один з респондентів навіть порушив питання перспективи нової революції, якщо український уряд не зможе здійснити вкрай необхідні і давно обіцяні реформи - думка, яка знайшла відлуння і в інших коментарях опитаних нами осіб.³

Однак в Одесі, з її традиційно глибоко вкоріненим неформальним і кулуарним підходом до прийняття рішень, зусилля з реформування мають виходити за межі державних установ і відомств, щоб докорінно змінити культуру управління, яка спирається на особисті зв'язки і «вирішення питань». Це, в свою чергу, може спричинити протидію і тертя серед міської громади, яка з одного боку бореться за збереження і розвиток української демократії, але водночас прагне зберегти свій місцевий колорит.

У цьому звіті аналізуються основні зміни в політичній економіці організованої злочинності в Одесі та Бессарабському регіоні Одеської області, що відбулися після російського вторгнення в лютому 2022 року. Він ґрунтується на польових дослідженнях, проведених GI-TOC в Одесі у травні та грудні 2022 року і у травні 2023 року, інтерв'ю з київським експертом з питань діяльності так званих «злочинців у законі», а також на аналізі інформації з відкритих джерел, оприлюдненої українською, російською та англійською мовами.

ВСТУП «ОСОБЛИВЕ МІСТО»

Одеський національний академічний театр опери та балету, одна з найвідоміших пам'яток міста, під час відкриття Одеського міжнародного кінофестивалю 2021 року. © Viacheslav Onyshchenko/SOPA Images/LightRocket via Getty Images

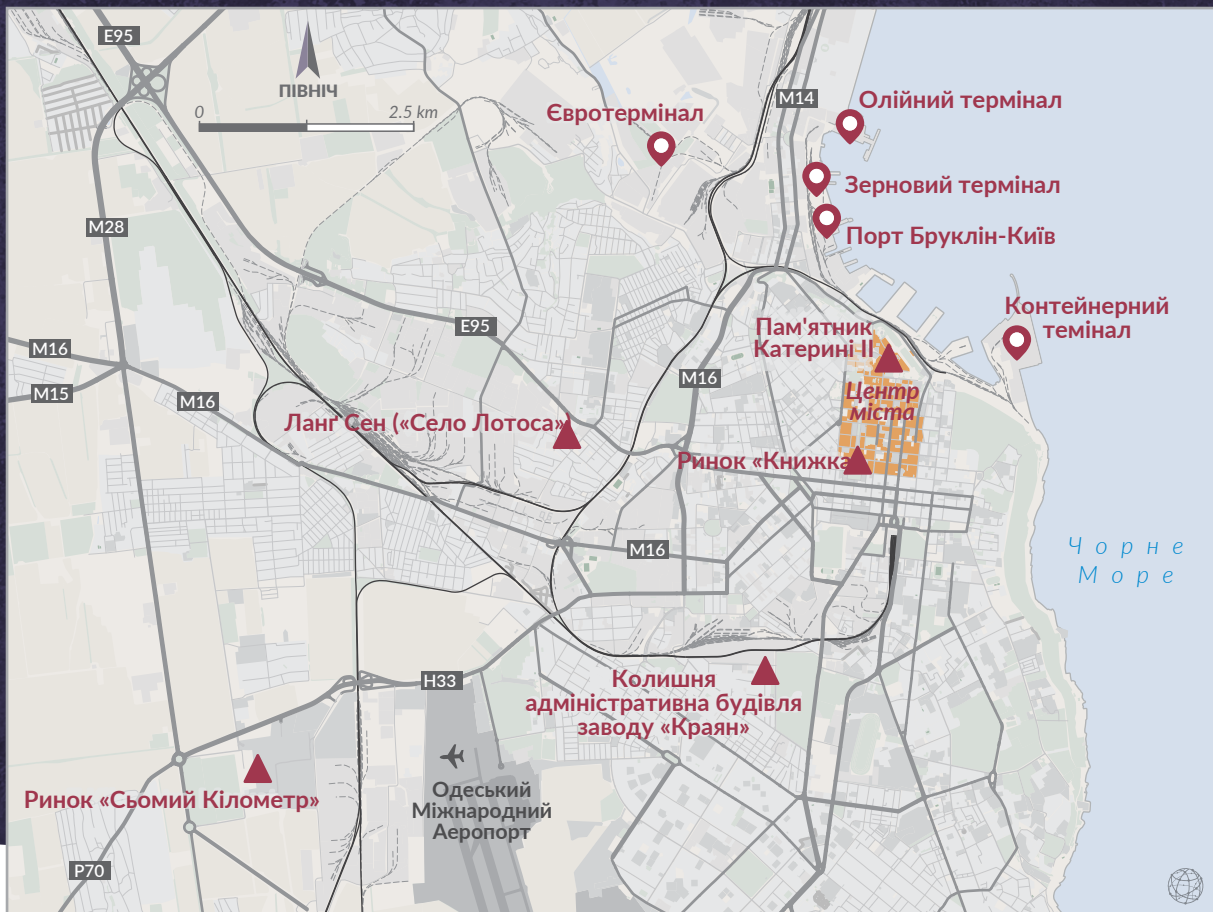

«Це Одеса», знизує плечима наш співрозмовник - і це вичерпна відповідь на будь-які запитання про спосіб життя в українському чорноморському місті. Його мешканці пишаються тим, що Одеса особлива - місто, до розуміння якого слід підходити за його власною логікою.⁴ З моменту свого заснування, Одеса протягом століть була найбільш космополітичним містом в Україні. Тут проживає одна з найбільших єврейських громад у Європі, а також китайці, в'єтнамці, поляки, греки, грузини, азербайджанці, румуни, роми, росіяни та інші національності. Його вулиці - це мереживо барвистих барокових будинків і розкішних дерев - спадщина італійських архітекторів, найнятих першим міським головою Одеси, герцогом де Ришельє, для облаштування міста.

За красою ховається економічний потенціал. До війни пляжі, ресторани та нічні клуби Одеси щороку приваблювали мільйони вітчизняних та іноземних туристів. Але справжнім джерелом багатства міста є його глибоководний порт і низка галузей промисловості, які зробили Одесу найважливішим містом України з точки зору світової торгівлі. До російського вторгнення кораблі з величезною кількістю продуктів харчування забезпечували 10% світового ринку пшениці і понад 50% ринку соняшникової олії, а також експорт добрив, металів і хімікатів (одна одеська компанія дає 65% світового виробництва неону, який використовується у виробництві напівпровідників).⁵ Імпорт з усього світу прибуває до одеського контейнерного терміналу для подальшого транзиту залізницею в інші регіони України, а також до Молдови та Румунії. В Одесі також знаходиться найбільший в країні нафтогазовий термінал (в Одеському Морському Торговельному Порті) і суднобудівні верфі, а ще - Одеський Припортовий Завод, один з найбільших виробників мінеральних добрив в Україні.⁶

Але місто має й інший бік. Як і багато тодішніх нових портових міст, Одеса 19-го століття швидко поринула в гарячкову атмосферу контрабанди, азартних ігор, проституції та загальної розбещеності. Невдовзі з'явилися відомі єврейські бандити, багато з яких були міфологізовані в «Одеських оповіданнях» російського автора Ісаака Бабеля (1924). Одним із найвідоміших був Мішка Япончик, який у 1910-х роках нібито запровадив перший кримінальний «кодекс» Одеси, заснований на правилах японської мафії Якудза.⁷

Кримінальний ландшафт Одеси кардинально змінився під час комуністичного періоду та нацистської окупації за часів Другої світової війни, яка призвела до знищення або еміграції значної частини єврейського населення міста. Подальше переформатування відбулося 1991 року, коли Україна проголосила незалежність після розпаду Радянського Союзу. Одеса стала відкритою для впливу глобалізації та вільної ринкової економіки, що збіглося зі зростанням транснаціональної організованої злочинності в пострадянський період і пізніше.

МАЛЮНОК 1 Мапа міста Одеса, із зазначенням ключових локацій, про які йдеться у цьому звіті.

Одеський порт здавна був каналом контрабанди та осередком злочинності, але після розпаду Радянського Союзу масштаби та можливості його використання кардинально змінилися. Він став воротами майже для всіх видів споживчих товарів, як легальних, так і нелегальних: контрафактні товари ринули з Туреччини, Грузії, Китаю та Пакистану на зростаючий ринок «Сьомий Кілометр» на околиці міста; пізніше контейнери з сотнями кілограмів кокаїну з Латинської Америки принесли мільйони доларів наркоторговцям, які переспрямовували потік речовин в Європу, а прекурсори з Китаю забезпечували зароджувану вітчизняну індустрію виробництва синтетичних наркотиків, яка почала бурхливо розвиватися після 2010-го року.⁸

Через своє географічне розташування Одеса також опинилася «на перехресті потоків нелегальної торгівлі зброєю в Україні», яка процвітала завдяки значному і погано керованому арсеналу радянських часів. До того ж, місто відіграло помітну роль і в легальній торгівлі зброєю - часто для покупців із сумнівним реноме у світі.⁹ Крім того, Одеса перетворилася на потужний центр міжнародної секс-торгівлі. Українських жінок та іноземних громадян звозили до Одеси для надання секс-послуг у місті або переправлення по всьому світу.¹⁰ У 1990-х роках також відбулася диверсифікація кримінального ландшафту, оскільки прибули меншини, такі як китайці та в'єтнамці, деякі з яких спочатку були залучені до торгівлі людьми, закріпилися в місті як самостійні кримінальні суб'єкти. 1998 року тодішній прем'єр-міністр Валерій Пустовойтенко назвав Одесу «найбільш криміногенним містом у країні».¹¹

A wide-angle photograph of a bustling outdoor market street. The street is lined with various stalls and shops, many of which are covered with colorful awnings in shades of green, red, and white. People are seen walking through the market, some carrying goods. In the foreground, a man in a black hoodie and cap is seen from behind, carrying a long wooden pole. The sky is clear and blue. The overall atmosphere is one of a busy, active marketplace.

КРИМІНАЛЬНА ЕКОСИСТЕМА ДО ПОЧАТКУ ВІЙНИ

Після розпаду Радянського Союзу контрафактні товари почали надходити з Туреччини, Грузії, Китаю та Пакистану на бурливо зростаючий ринок «Сьомий кілометр» на околицях Одеси.

Фото: GI-TOC

В Одесі існує чітке розмежування між організованою злочинністю і так званою «легалізованою» злочинністю - екосистемою корупції на високому рівні, яка сприяє розвитку надприбуткового будівельного ринку, контрабанді наркотиків у промислових обсягах і фінансовим злочинам, а також зловживанням на рівні органів державної влади.

Як це завжди трапляється, істина значно багатогранніша. Перетин можливостей влади, інтересів інших гравців і зв'язків між ними означає, що світи організованої та «легалізованої» злочинності часто взаємопов'язані, тоді як корупція є важливим фактором, який сприяє розвитку обох цих явищ. Оскільки Одеса - портове місто, тут межі між різними видами злочинної діяльності подекуди стають доволі розмиті: контейнери з дешевими контрафактними товарами, призначеними для продажу на ринку «Сьомий кілометр», прибувають до порту разом із контейнерами, завантаженими кокаїном на мільйони доларів. Нелегальні маршрути, ринки збуту і клієнти цих та інших кримінальних товарів і послуг можуть бути дуже різними, але все одно існують точки зближення і перетину інтересів.

Разом з тим, категоризація є корисним інструментом розкриття нюансів кримінального світу Одеси, і саме цей спосіб було використано в наведеному нижче аналізі.

Організована злочинність

Одним із проявів космополітичного характеру Одеси є переважання кримінальних елементів, які належать до різних етнічних груп. Поряд з українськими та російськими угрупованнями в місті активно діють китайські, в'єтнамські, азербайджанські, чеченські, сирійські, турецькі та грузинські злочинні спільноти, які здебільшого співіснують без особливих конфліктів. Фактично, організована злочинність в Одесі дотримується своєї моделі саморегулювання: «Різні угруповання в місті не співпрацюють, але якщо одне з них намагається наїхати на інше, решта накидається [на нього] для підтримання порядку», - сказало одне з джерел у злочинному світі.¹² Коли це необхідно, застосування сили «відбувається дуже тихо».¹³ Майже кожен респондент під час польових досліджень в Одесі в травні 2023 року стверджував, що акцент у місті робиться на «вирішенні проблем», не привертаючи уваги громадськості або правоохоронних органів, щоб уникнути негативних наслідків для кримінального бізнесу.

Звісно, така картина лише частково відображає дійсність. Деякі етнічні групи справді діють незалежно, зокрема китайці та в'єтнамці, про яких говорять, що вони живуть у «власних світах», як у переносному, так і в буквальному сенсі (у власних громадах). Однак вони не застраховані від дій з боку інших кримінальних елементів: одне джерело з кримінального світу стверджує, що на ринку «Сьомий кілометр» етнічні гагаузькі злочинні угруповання викрадали товари китайців, в'єтнамців та інших торговців і контрабандистів «цілими вантажівками».¹⁴ Інші угруповання активно борються за домінування в Одесі, а конкуренція за певні потоки незаконних доходів іноді буває дуже жорсткою.¹⁵ І хоча між групами можуть існувати горизонтальні зв'язки, існує також сильний ієрархічний вплив на певні аспекти злочинного світу з боку одеських «зłodіїв у законі», кримінальної субкультури, яка сформувалася в радянських в'язницях у 20-му столітті.

Lang Sen (Село Лотоса), закритий комплекс, де проживає багато в'єтнамців, висвітлює ступінь, до якого кілька етнічні групи в Одесі існують у своїх «власних світах» Фото: GI-TOC

Ринок «Сьомий кілометр»

Ринок «Сьомий кілометр» виник наприкінці 1980-х років. Тоді він являв собою два ряди продавців, які торгували шкіряними виробами, розкладеними на газетах просто на землі, але швидко перетворився на один з найбільших ринків у Європі. Розташований на околиці Одеси - і за межами офіційної юрисдикції міста - він здобув славу місця, де «можна купити все, що завгодно, контрафактне чи легальне».¹⁶

Громадяни Туреччини та В'єтнаму торгують текстилем. Турецький текстиль імпортується, тоді як деякі в'єтнамці використовують примусову працю для виробництва контрафактного текстилю в самій Одесі.¹⁷ Завдяки своїм міжнародним торговельним зв'язкам, китайці продають величезний асортимент імпортних споживчих товарів, у тому числі контрабандних, а також обмінюють гроші за привабливішим курсом, ніж у місті.¹⁸ Сирійці торгують парфумами,

як підробленими, так і контрабандними, причому останні продаються менш ніж за половину ціни в duty-free.¹⁹ Сирієць на прізвище Хукер, відомий як «Курд», як повідомляється, є одним з посередників між ринком «Сьомий кілометр» і поліцією.²⁰

2018 року ринок перейшов під контроль Департаменту стратегічних розслідувань (ДСР), структурного підрозділу Національної поліції України, який часто діє незалежно. Безпека на ринку є спільною справою ДСР та місцевих злочинців, які змушують торговців укладати договори про охорону. Співробітники ДСР також допомагають «вирішувати проблеми» з іншими підрозділами поліції та міграційної служби (наприклад, допомагають китайським мігрантам поновити документи або надають захист нелегальним іммігрантам).²¹

Згори: Розташований на околицях Одеси, ринок «Сьомий кілометр» - популярне місце торгівлі як легальними товарами, так і контрафактною продукцією. Ліворуч: Продаж контрафактних парфумів на ринку «Сьомий кілометр», травень 2023 року. Фото: GI-TOC

Одеські злочини в законі

До російського вторгнення основні аспекти кримінального контролю в Одесі вирішувалися серед так званих «ворів», або злочинців у законі, членів організацій мафіозного типу, які виникли в радянських виправних таборах і стали впливовими в Росії, Грузії, Україні та інших пострадянських державах.²² Попри те, що вплив «ворів» значно зменшився відносно періоду їхнього розквіту за часів Радянського Союзу, одеські злочинці в законі (які походять з усього пострадянського простору, зокрема, з Азербайджану, Чечні та Грузії) зберігають певний авторитет у місцевому та загальноукраїнському кримінальних світах.²³

За словами одного з експертів з питань криміналу, Одеса стала ареною для вирішення питань між представниками вищої касты кримінального світу після революції на Майдані в 2014 році, хоча, що цікаво, ці питання стосувалися організованої злочинності за межами України.²⁴ За іронією долі, Одеса також стала ареною боротьби за владу на місцевому рівні. Наплив різноманітних злочинців у законі до Одеси в період між 2014 та 2019 роками призвів до посилення напруженості у злочинному світі. Нестабільності ситуації, як стверджують, додала депортація 2009 року грузинського злочинця в законі Антимоса (Антимоса Кухілаві), також відомого як «Дідусь», який переїхав до Одеси на початку 1990-х років і, за думкою багатьох, керував організованою злочинністю в місті.²⁵ Навіть після відновлення українського громадянства, Антимос вирішив триматися подалі, доки на посаді одеського губернатора перебував Міхеїл Саакашвілі, колишній грузинський президент, який свого часу вигнав ворів з Грузії.²⁶ Наприкінці 2016 року Антимос спробував повернутися до Одеси, але опинився під пильним наглядом правоохоронних органів і невдовзі знову виїхав до Туреччини.²⁷

Станом на листопад 2019 року найвідомішим злочинцем у законі, який мав вплив на Одесу був грузино-азербайджанський кримінальний авторитет Надир Саліфов «Гулі».²⁸ Серед інших впливових фігур, які на думку засобів масової інформації, є кримінальними авторитетами - грузинські злочинці в законі «Омар Уфимський» (Омар Бекаєв, якого 2013 року депортували до Росії, де він був ув'язнений за звинуваченнями в організованій злочинній діяльності) та «Лавасогли Батумський» або «Міндія» (Міндія Горадзе), який перебував у розшуку Інтерполу через злочини, пов'язані з організованою злочинністю, український авторитет «Полтава» (Володимир Дрібний) - один з небагатьох «ворів», які фактично жили в Одесі, де він нібито тримав

кримінальний грошовий фонд (так званий, «общак»), та український злочин у законі «Шарик», який, як вважають, мав вплив не лише в Одеській, а також у Херсонській, Миколаївській, Запорізькій областях та в окупованому Криму.²⁹

Не маючи усталеної ієрархії, всі основні гравці намагалися поширювати вплив усюди, куди могли дотягнутися, але з неоднозначними результатами. У середині 2020 року загинув Володимир Дрібний «Полтава». Тоді Міндія, який мав репутацію людини, що вирішує питання силовими методами, розпочав спробу консолідувати контроль над одеським злочинним світом. Після вбивства Надіра Саліфова «Гулі» в Анталії, Туреччина у серпні 2020 року,³⁰ у Міндія виник конфлікт з Омаром Бекаєвим за контроль над роздрібним ринком кокаїну та в'язницями Одеси. Порівняно з київським, обсяги продажу на одеському ринку кокаїну відносно невеликі - лише 5 кілограмів на рік, але він все одно прибутковий завдяки дуже високій ціні на речовину. В'язниці також часто є вигідним джерелом незаконних доходів: звичайна колонія може приносити півмільйона гривень (приблизно 13 500 доларів США) на місяць за допомогою різних злочинних схем.³¹

На думку одного з місцевих журналістів, Міндія, вочевидь, успішно захопив контроль над одеським злочинним світом і розставив своїх «смотрящих» по всій Одеській області для нагляду за своїми інтересами, але його тріумф виявився нетривалим.³² Депортований і затриманий у Білорусі на прохання правоохоронних органів Грузії (де 2018 року він був засуджений до вісімнадцятирічного ув'язнення), він спромігся добитися звільнення і спробував повернутися до України в січні 2021 року.³³ Після триденного протистояння в Одеському міжнародному аеропорту, під час якого відбулася бійка на трапі літака, звучали погрози проковтнути леза бритви (щоб домогтися дозволу на в'їзд в Україну), а кілька країн призначення відмовилися його прийняти, він врешті-решт вилетів чартером до Чорногорії.³⁴

Примусове вигнання Міндія стало одною з низки зростаючих ознак того, що операційний простір для злочинців у законі на українській землі зменшувався ще до російського вторгнення. У травні 2021 року Міндія, Бекаєв та Антимос, а також чимало інших кримінальних авторитетів, пов'язаних з Одесою, були внесені до санкційних списків Ради національної безпеки і оборони, внаслідок чого їхні активи були заблоковані, а в'їзд в Україну формально заборонений.³⁵ Але, незважаючи на ці офіційні перешкоди, Міндія, як стверджують, дозволили продовжувати керувати своїм бізнесом

На Книжковому ринку («Книжка») в Одесі небагато книжок, проте вдалась контрабанди.
Фото: GI-TOC

«Сьомий кілометр» контейнер зі шкарпетками вартістю 1 мільйон доларів США, що, на думку одного з джерел у злочинному світі, «не могло статися без попередньої домовленості з поліцією».³⁶

Центром ухвалення рішень в Одесі є книжковий ринок у самому центрі міста, загальновідомий як «Книжка». Незважаючи на свою назву, книг на ньому продається мало: натомість у багатьох кіосках можна придбати сигарети, солодощі та миючі засоби іноземних брендів, значна частина яких є контрабандою. Також можна нелегально обміняти валюту за курсом, вищим, ніж у банках. Такий стан справ може здатися дивним, враховуючи, що штаб-квартири СБУ та поліції знаходяться на одній вулиці з ринком, якщо не розуміти, що насправді являє собою «Книжка».

З 9-ї до 11-ї години ранку за невеликими круглими столиками біля одного з кафе на ринку відбуваються неформальні зустрічі. Під час нашого візиту в травні 2023 року журналіст звернув увагу на співробітників СБУ, поліції, прокуратури, депутатів (місцевих обранців) та представників кримінальних кіл, які приходять на нейтральну територію «Книжки», щоб вирішити питання за філіжанкою кави. Зустрічі для досягнення домовленостей та врегулювання суперечок відбуваються також у прилеглих кафе, які нібито належать високопоставленим правоохоронцям, які обіцяють не встановлювати прослуховування.

Таким чином, те, що робиться на «Книжці», висвітлює взаємозв'язок між світом організованої та «легалізованої» злочинності: в основі обох лежить неформальне, або тіньове, прийняття рішень, яке оминає і підриває інституційні процеси. Але, хоч і схожі за логікою, ці світи суттєво відрізняються за масштабами. Контури «легалізованої» злочинності виходять далеко за межі «Книжки», охоплюючи мерію, інфраструктуру порту, всілякі державні установи і навіть зачіпають сам Київ.

«Легалізована» злочинність

На думку багатьох одеситів, справжні гроші можна заробити не у відверто нелегальній сфері, а у вищому світі, де потоки доходів на порядок більші. Потужна економіка Одеси, диверсифікована за кількома секторами, пропонує низку точок входу для тих, хто прагне помножити свій капітал, як це робилося протягом сотень років. Одеса здавна славилася

в Одесі дистанційно: за словами журналіста, який добре обізнаний з кримінальним світом, Міндія наразі контролює близько 80% одеських в'язниць.³⁶

Як у Книжці

Незважаючи на свій вплив, злочини в законі не є абсолютними арбітрами одеського злочинного світу. Як нам неодноразово давали зрозуміти в інтерв'ю, жоден серйозний кримінальний бізнес в Одесі не може вестися без санкції поліції або СБУ. Для того, щоб безперешкодно функціонувати, всі етнічні угруповання повинні підтримувати стосунки з правоохоронними органами, які забезпечують захист бізнесу (так зване, «кришування»)³⁷. Якщо у кримінальному світі виникають суперечки, їх вирішують правоохоронні органи, іноді шляхом покарання інших учасників злочинної діяльності. Нам розповіли про один випадок у травні 2023 року, коли представники гагаузького криміналітету викрали з ринку

як батьківщина махінаторів, від кримінальних легенд XIX століття до сучасних офіціантів, які намагаються продати вам нерухомість, приносячи випивку.³⁹ Все, що потрібно, - це розробити досить заплутану схему, щоб відволікти частину потоку на себе.⁴⁰

Держава з її величезними активами пропонує багато можливостей для тих, хто прагне самозбагачення. За словами представника Фонду державного майна в Одесі, до запуску системи онлайн-аукціонів ProZorro в 2014 році існував «цілий зоопарк схем», пов'язаних з розподілом державної землі та активів - період, коли важливі рішення часто залежали від присуду одного посадовця.⁴¹ У багатьох випадках приватні компанії, які орендували землю, позбавляли її інфраструктурних активів або розробляли схеми для придбання самої землі, іноді через організовані судові суперечки з іншими приватними структурами. Державні органи також неофіційно здають в оренду виділені їм землі, генеруючи тіньові доходи для відповідальних чиновників, які, в свою чергу, чинять опір будь-яким спробам приватизувати свої вотчини, які приносять чималу орендну плату. Все це призвело до того, що, за словами одного з посадовців, державні активи перетворилися на «корупційну годівницю».⁴²

Як і в інших регіонах України, а особливо у великих містах, однією з найпоширеніших форм корупції в Одесі - це видача дозволів на будівництво. Будівництво в Одесі - надзвичайно прибуткова справа, а ціни на нерухомість у місті посідають друге місце після Києва. Однак, отримати дозвіл на будівництво в Одесі практично неможливо без хабарів.⁴³ Навіть внесення обговорення земельних питань на порядок денний міської ради коштує тисячі доларів.⁴⁴ Гірше того, будь-яке успішне приватне підприємство може стати об'єктом вимагання корумпованими чиновниками додаткових платежів за те, що вони не помітять «неправомірне» отримання дозволів. Нам розповіли, як один відомий ресторан на Французькому бульварі був придбаний приватною компанією з використанням інвестиційної схеми, яка дозволила власникам відремонтувати частину ресторану перед тим, як викупити решту за номінальною ціною.⁴⁵ Ресторан процвітав, привертаючи увагу корумпованих чиновників, які в обмін на хабар раз на півроку були готові не звертати уваги на сумнівний характер процесу приватизації та можливі порушення при отриманні необхідних дозволів.

Сукупний вплив перебігу приватизаційного процесу до революції на Майдані, опору державних чиновників під час приватизації їхніх вотчин та впливу кримінальних інвестиційних схем призвів до глибокої деградації державних активів та їхнього економічного потенціалу.

Квітухий будівельний сектор Одеси пропонує чимало можливостей для організованої злочинності і корупції. Фото: GI-TOC

«Якби ми провели приватизацію 15 років тому, - із жалем розмірковує посадовець, - багато державних активів були б життєздатними підприємствами, а не руїнами».⁴⁶ Хоча впровадження системи ProZorro стало, за словами посадовця, «проривом», який приніс таку необхідну прозорість та підзвітність у процес закупівель, її можливості обмежені. Попри те, що на ProZorro передбачена можливість проведення перевірки компаній, які беруть участь у торгах з продажу державних активів, чиновники не мають повноважень перевіряти доброчесність вторинних спонсорів, які надають кредитні кошти, гарантії або заставу для участі в торгах, що, в свою чергу, створює простір для відмивання грошей.⁴⁷

Одеса вирізняється високим політичним профілем деяких причетних до корупції у будівельній сфері осіб, першим з яких є багаторічний мер Одеси Геннадій Труханов. У Панамських Паперах 2016 року були докази того, що (всупереч його публічній декларації про доходи) Труханов, як виявилось, мав значну частку в низці зареєстрованих в офшорах будівельних компаній і проектів, деякі з яких отримували державні кошти на виконання робіт, і його неодноразово звинувачували в корупції, пов'язаній з виділенням земельних ділянок.⁴⁸ Він неодноразово відкидав ці звинувачення. В основі однієї з найгучніших справ проти нього, яка досі розглядається на момент написання цього звіту, лежить звинувачення в тім, що у вересні 2016 року він організував голосування у міській раді щодо купівлі старої адміністративної будівлі заводу «Краян» в разі дорожче, ніж вона була продана лише за кілька місяців до того, що свідчить про можливу спробу розкрадання державних коштів.⁴⁹

Як повідомляє Kyiv Independent, Труханов стверджував, що справи проти нього було сфабриковано.⁵⁰ Він не визнав себе винним у висунутих звинуваченнях і був виправданий у 2019 році. Однак у 2021 році виправдувальний вирок було скасовано апеляційною палатою Вищого антикорупційного суду.

Одеська трійця: Труханов, Ангерт і Галантерник

Справа Труханова показова не лише тому, що він є прикладом високопосадовця, якого звинувачують у корупційній діяльності, але й тому, що його кар'єра, схоже, дає можливість з цікавого боку поглянути на жорстке розмежування між організованою та «легалізованою» злочинністю. Вперше Труханов привернув увагу громадськості в 1990-х роках. У ті часи Одесу неофіційно контролював Віктор «Карабас» Кулівар, який встановив дисципліну як у вищих ешелонах влади, так і в кримінальному світі міста після хаосу, яким характеризувалися перші роки після здобуття незалежності. Карабас вирішував комерційні суперечки за 10% від ціни питання, обмежував діяльність наркодилерів певною частиною міста і підтримував громадський порядок з мінімальним рівнем насильства.⁵¹ За словами активіста, який добре знає політичну історію Одеси, багато людей у 1990-х роках поважали бандитів за те, що вони встановлювали і дотримувалися простих правил, і розглядали «кришу» не стільки як пряме здирництво, скільки як витрати на підтримку напівстабільного бізнес-середовища.⁵² Карабас також був зацікавлений у нелегальному експорті нафти, отримуючи прибуток від переходу російського нафтового ринку до світових цін після розпаду Радянського Союзу.

Одночасно, ринок нафти був у центрі уваги іншої організованої злочинної групи в Одесі, так званої «нафтової мафії», яка також займалася незаконним експортом російської нафти. Проект з розслідування корупції та організованої злочинності 1998 року оприлюднив звіт італійської поліції, в якому було ідентифіковано кількох членів цього угруповання, серед яких - сумнозвісний торговець зброєю Леонід Мінін, Олександр «Ангел» Ангерт і Труханов, який на той час керував охоронною фірмою.⁵³ У звіті було також висловлене припущення, що бельгійська поліція вважає Труханова охоронцем Мініна.⁵⁴ Згідно з повідомленнями засобів масової інформації, Володимир Галантерник, уродженець Одеси і бізнесмен, який

Колишня адміністративна будівля заводу «Краян», яка стала об'єктом судової суперечки з мером Одеси Геннадієм Трухановим.
Фото: GI-TOC

спочатку працював під «кришею» Карабаса, став діловим партнером Ангерта і Труханова після вбивства Карабаса в 1997 році, і навіть був відомий як «бухгалтер» Ангерта.⁵⁵

Після цього шляхи Ангерта і Труханова розійшлися. Ангерт перетворився на міського авторитета і почав діяти більш приховано, поступово виходячи з тіні та легалізуючи свої бізнеси.⁵⁶ Тим часом Труханов здійснив успішний похід у політику. Спочатку він став депутатом міської ради, а потім 2012 році був обраний до Верховної Ради України (українського парламенту). Однак повалення президента Віктора Януковича під час революції на Майдані 2014 року докорінно змінило самопозиціонування Труханова. Янукович, який мав прямі зв'язки з організованою злочинністю, прийшов до влади під гаслами, дуже схожими на кредо бандформувань 1990-х років: наведення ладу і вирішення проблем, попри те, що за його каденції рівень корупції зашкалював. Його падіння зруйнувало старе уявлення про покоління 1990-х, як про тих, хто живе за правилами. Відчувши, куди віє вітер, Труханов поспішив дистанціюватися від власних зв'язків з кримінальним світом.⁵⁷

Незважаючи на бурхливі події Революції Гідності та жорстокі сутички між проросійськими та проукраїнськими прихильниками в Одесі 2 травня 2014 року, Труханов (якого тривалий час звинувачували у проросійських симпатіях - нібито у нього був російський паспорт - і який був членом Партії регіонів Януковича) був обраний мером Одеси у 2014 році, і швидко зміцнив свою позицію, взявши на озброєння вправний популістський стиль, чому також сприяли реалізація популярних громадських проєктів та його вплив на ЗМІ.⁵⁸ Колишній президент Грузії Міхеїл Саакашвілі був запрошений Президентом Петром Порошенком у травні 2015 року для розв'язання проблем корупції та організованої злочинності в Одесі, але, окрім поодиноких успіхів, не зміг досягти значного прогресу у проведенні реформ. На виборах мера 2015 року пов'язаний із Саакашвілі кандидат Саша Боровик зазнав поразки, а Труханов знову здобув перемогу на тлі звинувачень у мафіозних махінаціях.⁵⁹

«В Одесі політика - це публічне обличчя мафії.»

АКТИВІСТ, ОДЕСА, ТРАВЕНЬ 2023 РОКУ

В очах багатьох Одеса стала річчю в собі, а згадана трійця відтоді міцно закріпилася на чолі міста. У ґрунтовному розслідуванні Kyiv Post активісти-антикорупціонери стверджували, що після 2015 року Труханов, Галантерник і Ангерт «перетворили Одесу на свою приватну вотчину, віддаючи найприбутковіші земельні та муніципальні контракти своїм власним компаніям».⁶⁰ Боровик стверджував, що ця трійця «контролює порт, інфраструктуру, торгівлю і мерію, впливає на значну частину місцевих ЗМІ, а також тримає під контролем вулиці Одеси через міські бійцівські клуби і має прямий вплив на місцеві виборчі комісії».⁶¹ Злочинний світ Одеси 1990-х років породив нових правителів міста, але навряд чи щось подібне може статися зараз, враховуючи, що на зміну бурхливій динаміці влади періоду перших років після здобуття незалежності, коли організована злочинність взяла на себе керівну роль, прийшов більш структурований демократичний статус-кво.

Паралельна влада: Тіньова держава

Труханов не є джерелом усіх бід Одеси, хоча можливо, деякі з них він поглибив. Десятиліттями місто було схоже на збільшену версію «Книжки», де неформальне ухвалення рішень, кумівство та хабарі здавна переважають над процесом і прозорістю.⁶² Це призвело до створення паралельної системи управління: її публічної версії та тіньової, де приймаються реальні рішення і платяться реальні гроші. Як і у випадку з організованою злочинністю, ті, хто прагне вести бізнес в Одесі, повинні вносити обов'язкові платежі: від власника бару, змушеного платити 800 – 1 000 доларів США на місяць за право

облаштування літнього майданчика, до власників відомих - і прибуткових - пляжних комплексів міста. Як стверджують, держава отримує з пляжів від 10 до 15 мільйонів гривень (приблизно 270 000 - 400 000 доларів США в середині 23-го року) на рік; неофіційно кожен пляжний комплекс платить 1 000 доларів США на місяць. Оскільки в Одесі налічується понад сто таких комплексів, це теоретично дорівнює тіньовому доходу в розмірі понад 1,2 млн доларів США на рік.⁶³

Легальна і нелегальна економіка порту повністю контролюється державними органами; кілька джерел зазначили, що в порту не працюють місцеві кримінальні структури. До війни ДМСУ займалася контрабандою товарів і ввезенням автомобілів через порт, а СБУ - наркотиками (хоча часто також була причетна і до контрабанди). Інші відомства також мають свої інтереси у порті, насамперед, Державна митна служба, а також Державна фітосанітарна служба, Державна прикордонна служба та Адміністрація морських портів.⁶⁴ Зі збільшенням обсягів торгівлі в Одесі - морський контейнерний оборот України (більша частка якого припадає на Одесу) у період з 2013 по 2021 рік зріс майже на третину - чимало посадовців отримали контроль над розподілом широкого потоку прибуткових товарів, і кожен подбав про те, щоб отримати свій шматок.⁶⁵

Вадим Альперін: «Хрещений батько контрабанди»

В екосистемі контрабанди, як і у випадку зі злочинністю загалом в Одесі, існує чіткий поділ на нижчий і вищий рівні. Місцевий підпільний світ контрабанди - наприклад, роздрібний ринок наркотиків і продаж контрабанди на ринку «Сьомий кілометр» - являє собою відносно незначну складову загальної великої схеми. Справжні гроші заробляються у світі «легалізованої» злочинності - корумпованими чиновниками, переважно в СБУ та Державній митній службі, які контролюють усі види контрабанди,⁶⁶ а також представниками ділових кіл, що поєднують контрабанду в промислових масштабах з легальним бізнесом, який можна використовувати для відмивання брудних доходів, зокрема, через будівництво.

Одним із найвідоміших серед цих бізнесменів є Вадим Альперін, колишній депутат міської ради, якого Зеленський 2019 року назвав «хрещеним батьком контрабанди». Окрім інтересів у сфері нерухомості, транспорту та брокерських послуг, Альперіна також підозрювали у здійсненні контролю над контрафактними фабриками (з виробництва сигарет та алкоголю) та участі в схемах ухилення від сплати митних платежів, які, за деякими оцінками, коштували державі понад 29 мільйонів доларів США. У листопаді 2019 року Національне антикорупційне

Вражаючий своїми розмірами житловий комплекс колишнього депутата міськради Вадима Альперіна «Сьоме небо». Фото: GI-TOC.

бюро (НАБУ) заарештувало Альперіна (який у 2017 році запропонував агентству хабар у розмірі 800 000 доларів США за розмороження своїх активів) за звинуваченням у створенні організованої злочинної групи, ухиленні від сплати податків та зловживанні владою або службовим становищем.⁶⁷ (У грудні 2019 року Альперін вийшов під заставу).⁶⁸ До початку російсько-української війни Альперін також був підданий санкціям з боку Ради національної безпеки і оборони - крок, який викликав критику Зеленського, оскільки Рада може офіційно запроваджувати санкції лише проти терористів.⁶⁹

Проте, за великим рахунком, реальна влада в Одесі здійснюється здалеку, зі столиці України - Києва. Як повідомляють, наркоторгівля в Одеському порту, обсяг якої, за оцінками одного з джерел, становить 10 мільярдів доларів США, координується високопосадовцями, як правило, з правоохоронних органів, під захистом впливових політичних фігур спільно з міжнародними партнерами та місцевими офіційними особами в самому порту.⁷⁰ Як і в самій Одесі, між Одесою та Києвом діє система тіньових платежів: учасники схеми повинні ділитися прибутками з тими, хто стоїть вище за ланцюжком, причому, для кожного визначається певна сума, яку вони повинні приносити щомісяця. Часто це відбувається на додаток до звичайного оподаткування: наприклад, як стверджують, митний департамент має щомісяця неофіційно виплачувати партнерам у Києві 1 мільйон доларів США, тоді як керівник податкової служби, за повідомленнями, перераховує 40 мільйонів доларів США на додаток до офіційних податкових надходжень.⁷¹ Згідно з розслідуванням, проведеним виданням KyivPost, до грудня 2022 року за інтересами Києва в Одесі нібито наглядали Борис Кауфман та Олександр Грановський - дві особи із, як стверджують, величезним впливом в Одесі та тісними зв'язками з Офісом Президента, що фактично призвело до створення «бек-офісу» ухвалення рішень, який працював паралельно з мерією Труханова (і де-факто посунув її).⁷²

Таким чином, склалася ситуація, в якій світи організованої та «легалізованої» злочинності в певному сенсі є лише різними версіями одного й того ж механізму: економіки, побудованої на особистих зв'язках і покровительстві, в якій тіньові платежі на місцевому та центральному рівнях необхідні для отримання права на ведення бізнесу (легального чи нелегального). Як влучно підсумував один криміналіст, в Одесі «немає верховенства права, є тільки верховенство влади».⁷³

ЗАБЛОКОВАНА, АЛЕ НЕСКОРЕНА ОДЕСА 2022 РОКУ

Протитанкові загородження, встановлені в очікуванні російського нападу на Одесу, березень 2022 року.

© Scott Peterson/Getty Images

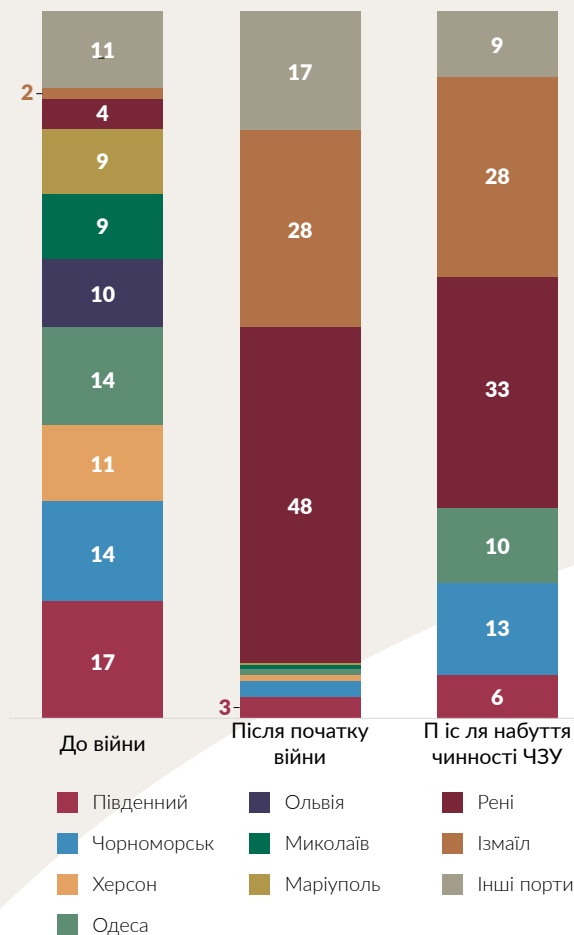
Коли в березні 2022 року російські війська стрімко просувалися півднем України, багато хто в Одесі побоювався найгіршого. Не було таємницею, що Москва надавала особливого значення місту, і дехто підозрював, що саме тому на ранніх етапах вторгнення воно здебільшого не піддавалося масованим повітряним бомбардуванням. Трохи більше ніж за тиждень російські війська захопили Херсон і почали наступ на великий порт Миколаїв, розташований трохи менше, ніж за 130 кілометрів від Одеси. Російські військові кораблі почали обстрілювати територію навколо Одеси перед очікуваним сухопутним наступом або морським десантом. Протягом кількох тривожних днів Одеса намагалася організувати оборону. Головні магістральні вулиці міста були перекриті протитанковими «їжаками» та барикадами з мішків з піском; пляж був замінований.

Політичні настрої в місті також кардинально змінилися. Одесу, колишній осередок проросійських настроїв, накрило хвилею дерусифікації. Проросійська партія «Опозиційна платформа - За життя», яка мала низку депутатів в обласній раді, була заборонена на ранніх етапах війни, а мер Труханов публічно порвав зі своїми колишніми проросійськими поглядами.⁷⁴ Пам'ятник російській імператриці Катерині II, засновниці міста, було демонтовано після кількох місяців протестів, а замість нього на постаменті замайорів український прапор.⁷⁵

Російський наступ невдовзі сповільнився, і до квітня московські війська були витіснені з Миколаївщини. Після цієї невдачі Росія спробувала закрити гайки у вигляді морської блокади, яка перекрила всю торгівлю з двома найбільшими міжнародними портами регіону - Одесою і Чорноморськом. Разом на Одесу та Чорноморськ припадало понад чверть заходів до українських портів до вторгнення (див. Малюнок 2). Війна на той час не зачепила лише значно менші дунайські порти Ізмаїл та Рені. Незважаючи на розвиток сухопутних обхідних шляхів, таких як перенаправлення контейнерних вантажів через Клайпеду, Варну і Гданськ, і, головним чином, через Констанцу (де обсяг товарних потоків потроївся),⁷⁶ вантажообіг контейнерів впав на 91%.⁷⁷

Чорноморська зернова угода, укладена наприкінці липня 2022 року, забезпечила часткове послаблення блокади, і дозволила українським суднам експортувати мільйони тон зерна, інших продуктів харчування та добрив з портів Чорноморська, Одеси та Південного на світові ринки безпечним морським коридором.⁷⁸ Але, незважаючи на це, загальний вантажообіг в Україні внаслідок російської блокади Одеси та інших українських портів 2022 року впав на 60%.⁷⁹

В Одесі запанувала тиша. Ресторани, готелі, бари та інші заклади сфери розваг і відпочинку закрилися або скоротили години роботи, а пізніше російські удари

МАЛЮНОК 2 Структура завантаженості портів в Україні, з порівнянням кількості відправлень до війни, після початку війни та після набуття чинності Чорноморською зерною угодою (ЧЗУ).

ПРИМІТКА: «До війни» - період з 1 січня 2021 року до 23 лютого 2022 року, «Після початку війни» - період з 24 лютого до 21 липня 2022 року, «Після набуття чинності ЧЗУ» - період з 22 липня до 16 жовтня 2022 року.

ДЖЕРЕЛО: За матеріалами Конференції ООН з торгівлі та розвитку, «Огляд морського транспорту 2022: Навігація в штормових водах», за даними, наданими SEA (www.sea.live)

по електромережах порушили роботу інших видів бізнесу. Працівники порту були відправлені у вимушену відпустку. Аналогічних труднощів зазнала і рибна промисловість.⁸⁰ Загалом, у період з січня по липень 2022 року безробіття в Одесі зросло на 88% - ситуація ще більше погіршилася через зростання інфляції та втечу близько 85 000 людей до Одеської області в перші місяці війни.⁸¹

Вплив вторгнення на організовану злочинність в Одесі був так само потужним і певним чином віддзеркалював ці зміни. У наведених нижче розділах відстежується

зростання кількості патріотично налаштованих представників кримінальних кіл в Одесі та вигнання проросійських злочинців; вплив блокади порту (і ситуації з безпекою загалом) на нелегальні ринки, включно зі зміщенням фокусу на порти, розташовані уздовж узбережжя Дунаю; а також ситуація в Бессарабії, аграрному регіоні на південний захід від Одеси, який здавна була важливим осередком контрабанди широкого спектру товарів, і де динаміка організованої злочинності досить сильно відрізняється від процесів, які відбуваються в місті.

Патріот або втікач

До вторгнення російська та українська організована злочинність утворювали єдину транснаціональну злочинну екосистему.⁸² Події лютого 2022 року розкололи її за національною приналежністю по всій території України, причому найдраматичніші зміни відбулися, мабуть, в Одесі. Місто та регіон тривалий час слугували притулком для великої проросійської спільноти (про що свідчать заворушення у травні 2014

року), а проросійські кримінальні авторитети були опорою цього середовища, володіли значними активами та мали суттєвий вплив.⁸³ Тим не менш, до вторгнення 2022 року, і навіть після початку російської агресії 2014 року, національна приналежність не бралася до уваги - як сказало одне з джерел, «до війни кримінал не висловлював свою позицію».⁸⁴

На знак нових антиросійських настроїв в Одесі в листопаді 2022 року українські активісти вбрали пам'ятник російській імператриці Катерині II в костюм ката. © Celestino Arce/NurPhoto via Getty Images

Все це змінилося. Як і на лінії фронту, злочинний світ чітко розмежувався: тепер кожен мав обирати, на чиєму він боці. Згідно з більшістю джерел, усі проросійські злочинці покинули Одесу 2022 року після розмов з СБУ та поліцією.⁸⁵ (Високопоставлене джерело в правоохоронних органах додало, що всі чеченці та грузини також виїхали.)⁸⁶ Влада також попередила криміналітет про необхідність припинити будь-які контакти з російською мафією, яка майже невідворотно вийде на них у певний момент.⁸⁷

Чимало проукраїнських злочинців - чи то за цією порадою, чи то за власним бажанням - активно намагалися розірвати зв'язки зі своїми колишніми кримінальними партнерами. Сергій Лисенко (також відомий як Льора Сумської), впливовий злодій у законі, який вважався знавцем кримінальних звичаїв, а відтак виступав неупередженим арбітром у суперечках, до війни співпрацював з росіянами, але тепер зайняв проукраїнську позицію⁸⁸. Однак для деякого дистанціювання від будь-яких зв'язків з російськими партнерами могло бути просто питанням виживання, оскільки правоохоронні органи чітко дали зрозуміти,

що будь-яка «співпраця» розглядатиметься не лише через призму кримінального права, але й з міркувань державної безпеки, і відповідно каратиметься.

Чимало проросійськи налаштованих осіб, яким були більше не раді в Одесі, 2022 року переїхали до Європи, скориставшись наявними мережами «смотрящих» і маючи можливість розпоряджатися коштами кримінальних фондів (так званих, «общаків»). Деяким з них довелося зайнятися дрібними крадіжками, грабунками та викраденням автомобілів «у великих масштабах». Наприклад, банда з трьох проросійськи налаштованих злочинців у Фінляндії нібито заробляє 35 000 євро на місяць, вирізаючи з автомобілів каталітичні нейтралізатори.⁸⁹ 2022 року Національне бюро розслідувань Фінляндії повідомило про значне зростання крадіжок нейтралізаторів, але з огляду на те, що ця тенденція почалася в країні ще в середині 2020 року, схоже, що українські злочинці лише інтегрувалися в зростаючу кримінальну індустрію у Фінляндії.⁹⁰

Ті, хто не зайняв жодної позиції - їх називають «аполітичними» - так само більше не були бажаними гостями в Одесі.⁹¹ Вони теж знайшли притулок у Європі, в

деяких випадках скориставшись фальшивими документами, щоб обійти заборону на виїзд призовників з країни, в тому числі через статус ВІЛ-інфікованого (ВІЛ-позитивний статус зазвичай звільняє військовозобов'язаного від призову, хоч і не в усіх випадках).⁹² Крім того, деяким з цих кримінальних переселенців вдалося встановити зв'язок зі «смотрящими», які вже знаходилися в Європі і змогли посприяти їхній інтеграції. Наприклад, одному кишеньковому злодієві без жодних умов запропонували трикімнатну квартиру в Німеччині на два роки як своєрідну базу для його діяльності. Були також випадки, коли «перші втікачі» з Одеси намагалися «налагодити» кримінальний бізнес в новому місці і згодом перевезти більше своїх людей, причому основними напрямками були Німеччина та Польща.⁹³ Деякі кримінальні мігранти, схоже, досягли неабиякого успіху і зайняли свою нішу. Наприклад, один 24-річний український злочинець отримав позику в розмірі 700 євро від спільника, завдяки якій він зміг розпочати новий бізнес, і, за чутками, вже невдовзі його фабрика контрафактних тютюнових виробів у Чеській

Республіці почала приносити йому 1,5 мільйонів Євро на місяць, хоча GI-ТОС не вдалося знайти підтвердження цієї інформації.⁹⁴ Проте, з лютого 2022 по травень 2023 року повідомляється про щонайменше два випадки викриття чеською поліцією виробництва контрафактної тютюнової продукції за участю українців.⁹⁵ Хоч і не зовсім зрозуміло, коли саме ці українці виїхали з країни, громадяни України, залучені до такої діяльності, можуть надавати підтримку іншим емігрантам, які прагнуть долучитися до цього бізнесу.

Інші злочинці просто перенесли свою діяльність через найближчий кордон. Високопоставлене джерело в українських правоохоронних органах повідомило, що його молдовський колега поскаржився на величезний сплеск пограбувань, скоєних грузинами, які виїхали з Одеси.⁹⁶ Цікаво, що один грузинський авторитет стверджував, що покинув Одесу, щоб не завдавати подальших страждань українським громадянам під час кризи – «я злодій, а не мародер» - але цей патріотичний порив, вочевидь,

Вантажівка розвантажує ячмінь у зерновому терміналі в Одеській області на тлі вторгнення Росії в Україну, червень 2022 року. Блокада Росією українських морських портів призвела до рекордного зростання цін на світовому ринку і неминуче призведе до глобальної продовольчої кризи. © STR/NurPhoto via Getty Images

не розділили його співвітчизники, які опинилися за кордоном.⁹⁷ За словами іншого джерела в правоохоронних органах Одеси, грузинські грабіжники насправді націлювалися на українських біженців середнього класу в Молдові та Румунії, оскільки вони могли відстежувати їх через реєстри біженців і знали, що їхні потенційні жертви, ймовірно, тримають цінності та гроші при собі за місцем проживання.⁹⁸ (Експерт з одеського кримінального світу стверджував, що грузинські злочинці зберегли свої одеські бази, і просто виїжджають в інші країни для здійснення своїх оборудок, а потім повертаються назад. Це вказує на те, що, можливо, вони використовують грузинські паспорти для безперешкодного перетину українського кордону, або, можливо, мають фальшиві документи, або платять хабарі.)⁹⁹

Європейські правоохоронці занепокоєні тим, що така міграція може стати початком довготривалих змін, які потенційно здатні призвести до ще більшої транснаціоналізації української організованої злочинності. За оцінками одного з джерел у кримінальному світі, 70% злочинців, які втекли до Європи, ймовірно, залишаться там навіть після закінчення війни і, ймовірно, перейдуть від крадіжок і пограбувань до більш серйозних злочинних операцій, пов'язаних зі зброєю і наркотиками. Наразі проблема полягає лише в тому, щоб налагодити надійні зв'язки: поки що українські злочинці в Європі «не знають, з ким розмовляти», сказав він, але «щойно вони знайдуть рішення, масштаби їхньої діяльності зростатимуть».¹⁰⁰

Деякі джерела зі злочинного світу переконані, що розрив між українською та проросійською/російською організованою злочинністю збережеться. «Хотів би я побачити той момент, коли вони спробують повернутися», - сказало одне з них. У той час інші не такі упевнені в цьому.¹⁰¹ «Кримінал - це завжди бізнес, а не патріотизм», - зауважив журналіст, який добре знається на злочинному світі.¹⁰² Цілком можливо, Європа, поряд з традиційними нейтральними місцями зустрічей - Туреччиною та ОАЕ, слугує нейтральним майданчиком для відновлення деяких форм кримінальних зв'язків серед менш патріотично налаштованих представників злочинних кіл.¹⁰³

Проте, за словами одного з джерел у кримінальному світі, незалежно від того, як проукраїнські злочинці влаштуються в Європі, гроші все одно повернуться до Одеси. «Одеса досі у їхньому серці», - додав він, пояснивши, що, незважаючи на ракети і війну, організована злочинність «сентиментально» ставиться до міста і почувається тут у більшій безпеці. Таким чином, злочинні мережі, які раніше поширювалися з Одеси на схід і південь

схід (Росія, Азербайджан, Грузія і Туреччина), можуть переорієнтуватися на захід, оскільки українці зараз більше задіяні у взаєминах з Європою. Цілком можливо, що старі зв'язки зі сходом відновляться після того, як порт знову відкриється і чоловікам знову дозволять подорожувати, що дасть змогу українській організованій злочинності позиціонувати себе як оператора потоків з Азії до Європи в обхід Росії. З іншого боку, зв'язки з Одесою з часом можуть послабитися, що призведе до того, що українські злочинні угруповання (в тому числі злочинці інших національностей) стануть більш інтегрованими в свої нові середовища, а отже матимуть менше бажання ділитися доходами з українськими босами.

2022 рік для злочинців у законі: Вакантне місце нагорі?

У вересні 2022 року стало відомо, що Антимос Кухілава - багаторічний «смотрящий» за Одесою - помер у Туреччині з природних причин. Однак його вплив на той час вже зменшувався, тому ця смерть лише зробила очевидною вакансію, яка фактично існувала роками.¹⁰⁴ Більшість джерел повідомляють, що в регіоні фізично не залишилося жодного злочинця в законі (більшість з них були вигнані в результаті кампанії проти кримінальних авторитетів ще 2021 року), а влада, схоже, докладася зусиль, щоб запобігти спробам будь-кого претендувати на головний приз злочинного світу Одеси. У перші дні війни ДСР отримала додаткові повноваження щодо контролю за в'їздом іноземців до країни з метою боротьби з впливом організованої злочинності та вислала низку представників азербайджанської, вірменської та грузинської етнічних спільнот.¹⁰⁵

Деякі авторитети продовжують здійснювати свій вплив віддалено. Джерело в поліції стверджує, що злочинці в законі «Шарик» зберіг певний контроль над своїм традиційним бізнесом - проституцією, крадіжками і вуличними бандами, хоча джерело з кримінального світу повідомило, що, як і вищезгаданий грузинський злочинець в законі, Шарик наказав своїм людям не чіпати цивільне населення після початку війни.¹⁰⁶ За словами експерта, деякі «законники» у вигнанні продовжують «патрунувати» діяльність різних угруповань в Одесі та намагаються поширювати свій вплив через пенітенціарну систему, особливо через слідчі ізолятори.¹⁰⁷ Показово, що в січні 2023 року СБУ заарештувала в Одесі злочинне угруповання, яке, за повідомленнями, працювало під патронатом колишнього суперника Міндія - Омара Бекаєва, який перебуває в Росії, що вказує на те, що боротьба за контроль над Одесою, можливо, ще не завершена.¹⁰⁸

«Проїдання накопиченого жиру»: Важкі часи для організованої злочинності

Значне посилення присутності силовиків і блокада порту спершу мали стримуючий вплив на рівень злочинності в Одесі. Вулична злочинність майже зникла завдяки «профілактичним» заходам, зокрема, комендантській годині, блокпостам і збільшенню кількості перевірок документів з боку правоохоронних органів.¹⁰⁹ Ці заходи були впроваджені з міркувань національної безпеки, а не охорони правопорядку, але впродовж доби вуличний наркодилер перетворився на потенційного координатора ворожого вогню, і підвищена пильність зробила злочинну діяльність вкрай складною. В результаті, в Одесі склалася безпрецедентна ситуація: можна було залишити автівку незамкненою на ніч, а вранці вона досі була б на місці.¹¹⁰

«У перші місяці після початку війни тут був ніби рай на землі - жодних злочинів...»

ПРАВООХОРОНЕЦЬ, ОДЕСА, ТРАВЕНЬ 2023 РОКУ

Так само, як і у ситуації із підтриманням зв'язків із проросійськими кримінальними колами, СБУ нібито попередила організовану злочинність про ризики ведення бізнесу - якщо їх спіймають, вони опиняться у невідконтрольних криміналітетів в'язницях.¹¹¹ Але навіть якщо злочинці хотіли працювати, логістика була проти них. Російська блокада зробила контрабанду через порт майже неможливою, скоротивши торгівлю контрабандними товарами і наркотиками, зокрема кокаїном з Латинської Америки, ціна на який різко зросла

зі 150-170 доларів США за грам до війни до 250 доларів США за грам після початку війни (хоча незабаром ціни вирівнялися через зниження попиту).¹¹²

Ринок «Сьомий кілометр» зазнав подвійного удару: він був позбавлений не тільки потоку товарів (легальних і нелегальних), що йшов через Одеський порт, а й значної частини своєї клієнтської бази, враховуючи, що раніше він був популярним серед росіян і мешканців Придністров'я, невизнаного сепаратистського проросійського анклаву на території Молдови.¹¹³ У той час як турецькі торговці знайшли спосіб переспрямувати свої потоки через дунайські порти Рені та Ізмаїл (до яких легко дістатися зі Стамбула; див. розділ про Бессарабію нижче), китайці, які раніше були основними гравцями на ринку дешевших і доступніших товарів, сильно постраждали через свою залежність від контейнерних перевезень вантажів. Вони також знайшли обхідний шлях, імпортуючи товари суходелом через Європу, але пов'язані з цим додаткові витрати зробили їхні товари дорожчими, ніж у конкурентів, тоді як частка ринку, яку в результаті отримали турки та азербайджанці, зараз оцінюється в 90%. Завдяки своєму контролю над текстильною промисловістю, туркам також вдалося скористатися однією з небагатьох сфер зростання на ринку: продажем мілітарного одягу та спорядження. За словами місцевого активіста, ця ситуація в поєднанні з пов'язаною з війною небезпекою призвела до масової еміграції з Одеси китайців і, меншою мірою, в'єтнамців.¹¹⁴

Одна з небагатьох можливостей, що з'явилися завдяки російському вторгненню на ринку «Сьомий Кілометр», - продаж одягу та спорядження у військовому стилі. Фото: GI-TOC

Секс-індустрія Одеси: Замість професіоналок - аматорки у розпачі

Загальна безпекова ситуація в Україні також вплинула на деякі інші види незаконної діяльності в Одесі. До війни Одеса приймала мільйони вітчизняних та іноземних туристів, які приїжджали сюди влітку, що призводило до зростання попиту на наркотики та сексуальні послуги. Але 2022 року в умовах комендантської години, замінованих пляжів і блокади, Одеса припинила бути привабливим місцем для відпочинку. Від цього постраждала нелегальна економіка, яка залежала від туристів, що приїжджали сюди. Секс-працівниці зіткнулися з різким падінням попиту на свої послуги та додатковим погіршенням умов праці, оскільки вони відтепер не мають змоги працювати допізна через комендантську годину. Деякі з них переїхали з вулиць до кількох місцевих готелів, але більшу частину будинків розпусти в Одесі закрила поліція.¹¹⁵

Більшість професійних секс-працівниць виїхали з країни, переважно туди, де перебувають їхні клієнти. Висококваліфіковані секс-працівниці переїхали до Нідерландів, Австрії та Франції; секс-працівниці середнього рівня - до Румунії, Молдови та Болгарії. (Іноді висококласні ескортниці повертаються до Одеси, щоб зустрітися з конкретними клієнтами в елітних готелях міста, але такі випадки поодинокі). Багато жінок досі працюють у вітчизняному секторі, зокрема на трасі між Одесою та Києвом, але, за даними правоохоронних органів, це жінки, які були змушені займатися секс-працею через скруту і працюють переважно індивідуально (тобто без сутенерів), тримаючись разом невеликими групами задля безпеки.¹¹⁶ Так само, багато секс-працівниць пропонують свої послуги в Інтернеті, але знову ж таки, в Одесі немає ознак систематичної секс-праці або сексуальної експлуатації (хоча, звісно, цілком можливо, що подібні факти поки що не потрапили до поля зору офіційної влади, або ж їхня кількість може стрімко зрости, коли місто знову повернеться до нормального життя).

Однією з окремих зон організованої секс-праці був порт, де, за повідомленнями, професійні секс-працівниці були незаконно переправлені на борт кількох суден, які були змушені залишитися в Одесі після вторгнення через те, що вони не перевозили зернові (що не дозволило їм скористатися зерновим коридором для виходу з порту).¹¹⁷ Під прикриттям благодійної організації жінки нібито продавали вимушено безробітним морякам, можливість користуватися мобільним зв'язком та інтернетом, а також надавали сексуальні послуги за 300 доларів США.

Така ситуація призвела до того, що чимало злочинців в Одесі у 2022 та першій половині 2023 року були змушені «проїдати жир», покладаючись на фінансові резерви, накопичені за часів процвітання, щоб мати змогу протриматися.¹¹⁸

Вулична злочинність повернулася після перших кількох місяців, хоча і в рази меншою мірою, ніж раніше. Один із представників правоохоронних органів зазначив, що протягом перших чотирьох місяців 2023 року було скоєно 57 пограбувань - кількість, яка приблизно дорівнює щомісячній кількості пограбувань у довоєнний період. (Як повідомляють, показники розкриття також стрімко зросли: 55 з 57 випадків пограбувань було розкрито.)¹¹⁹ За наявними даними, загальний рівень злочинності в Одеській області 2022 року впав на 15%: 69 кримінальних злочинів на 10 000 осіб порівняно з 81 роком раніше.¹²⁰

Зброя: Замало стимулів для торгівлі?

За словами одного з джерел у правоохоронних органах, кількість вилученої зброї (включно з автоматичною зброєю, РПГ і гранатами) значно зросла після вторгнення, хоча вони не виявили жодних схованок зі зброєю в Одесі і не було зафіксовано жодного випадку контрабанди західної зброї. За даними поліції, відомо лише про два підтверджені випадки повернення зброї з лінії фронту: у грудні 2022 року, коли протитанковий снаряд вибухнув у багажнику автомобіля волонтера (який стверджував, що привіз його з Миколаєва як «сувенір»), і коли у волонтера було виявлено 12 протитанкових пускових труб-контейнерів, усі порожні, окрім однієї (що, вочевидь, сталося через недогляд з боку волонтера).¹²¹

З огляду на високий рівень уваги держави до обліку зброї, одне з джерел у кримінальному світі зауважує, що немає сенсу привозити її з лінії фронту, тим більше, що в них вже є все необхідне: «Немає сенсу везти звідти - це надто небезпечно».¹²² За його словами, зброя в Одесі вкрай доступна. Він навіть жартома запропонував нам придбати АК-47, який обіцяв привезти протягом двох годин, але за ціною для туристів - 1500 доларів США (АК-47 з трьома повними магазинами зазвичай можна купити в Україні приблизно за 1000 доларів США).

Постійна загроза з боку Росії також вплинула на злочинне мислення під час розгляду майбутнього потенціалу торгівлі зброєю, оскільки події 2014 і 2022 років продемонстрували, що злочинцям потрібна зброя під рукою. «Страх перед [черговим] вторгненням більший, ніж прагнення заробити», - прокоментувало джерело в кримінальному світі, особливо з огляду на те, що «логістика переправлення її [зброї] через кордон не варта того - ціна занадто низька».¹²³ Таким чином, зброя в руках може бути ціннішим активом для злочинців, ніж тверда валюта - принаймні, поки що. Наразі невідомо, чи справдиться цей злочинний розрахунок, якщо на ринку з'явиться раптова надмірна пропозиція. Потреби злочинців цілком забезпечить конкретна обмежена кількість зброї (яку вони здатні легко зберігати), тоді як жага до поживи безмежна...

Незаконне перевезення призовників стало новим нелегальним ринком в Україні, зокрема, вздовж кордону з Молдовою поблизу Одеси (на фото - біля пункту пропуску «Паланка»). © Adri Salido/Anadolu Agency via Getty Images

Перспективні напрямки: Незаконне перевезення призовників та синтетичні наркотики

Як і в інших західних регіонах України, контрабанда призовників є новим нелегальним ринком як уздовж кордону з Молдовою поблизу Одеси (біля прикордонних переходів «Паланка» і «Тудора»), так і на молдовському та румунському кордонах у Бессарабії. Високопоставлене джерело в правоохоронних органах повідомило, що за перші чотири місяці 2023 року було зафіксовано 293 випадки затримання чоловіків призовного віку, які намагалися потрапити до Молдови.

Торгівля наркотиками також переживає певне пожвавлення. За повідомленнями, перш ніж потрапити до заможної клієнтури в Києві, потоки кокаїну до Одеси були переспрямовані через Румунію, завдяки величезній кількості вантажівок, що перетинають кордон. Однак справжнім новим явищем стало збільшення обсягів синтетичних наркотиків.¹²⁴ Стабільний потік метадону надходить з Умані Черкаської області, а амфетамінів - з Дніпра. Вже було зафіксовано два підтверджені випадки продажу амфетамінів військовослужбовцям.¹²⁵

Кілька джерел водночас стверджують, що найзначніше зростання відбулося у сфері синтетичних катинонів, відомих як «солі», зокрема альфа-PVP (хоча високопоставлене джерело в правоохоронних органах заперечило цю інформацію).¹²⁶ За словами головного психіатра Одеської області, з початком війни солі стали набагато поширеніші, їх продають через веб-сайти та телеграм-канали. Вони також відносно дешеві, коштують лише 5 євро за дозу.¹²⁷ Часом виробництво зосереджене

локально: у червні 2023 року СБУ ліквідувала угруповання наркоторговців, яке виготовляло альфа-PVP на території Одеської та Миколаївської областей. Але також є ознаки існування більш складних схем, які вказують на те, що на ринку діють досвідчені гравці. Друга група наркоторговців, діяльність якої СБУ припинила у червні 2023 року, використовувала склад в Одесі як сортувальну станцію для перепакування альфа-PVP у роздрібні дози. Цікаво, що організатор перебував в одному з районів тимчасово окупованого Росією Донецька, а кілька членів групи отримували гроші через криптовалютні біржі, розташовані в Росії, хоча це ще не свідчить про існування транснаціональної організації.¹²⁸ Також виник новий потік синтетичних наркотиків вітчизняного виробництва, який прямує з Бессарабії до Румунії та інших країн ЄС (див. розділ про Бессарабію нижче).

Рівень споживання легальних наркотиків також різко зріс. Лірика (діюча речовина прегабалін) - протисудомний, знеболювальний та анксиолітичний препарат, який в Україні можна придбати без рецепта, але, наприклад, у Великій Британії його віднесли до наркотиків класу С після того, як він став причиною низки смертельних випадків.¹²⁹ За словами головного психіатра Одеської області, люди в Україні приймають до 20 разів більше рекомендованої добової дози ліків, щоб впоратися зі стресом і психологічними травмами, спричиненими війною. Така тенденція може мати довготривалі негативні наслідки для здоров'я населення, зокрема, викликати пригнічення центральної нервової системи та ставати причиною потенційного зловживання у поєднанні з алкоголем або опіоїдами, що може призводити до смертельних отруєнь.¹³⁰

Держава стискає лещата

Введення в Україні воєнного стану надало широкі повноваження СБУ та поліції відповідно до статті 109 Кримінального кодексу (за якою переслідуються «дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади»), статті 110 (яка забороняє «посягання на територіальну цілісність» і захищає «недоторканність України») та статті 111, яка стосується державної зради.¹³¹ Озброєна такими широкими повноваженнями, СБУ стала єдиним органом влади в місті, замінивши собою навіть поліцію, а розгляд усіх кримінальних справ відбувався крізь призму національної безпеки.

Проте така монополія не була отримана у безконфліктний спосіб. Основні гравці в Одесі - СБУ, поліція, ДСР та Бюро економічної безпеки (БЕБ) - теоретично мають окремі сфери інтересів, розраховані таким чином, щоб уникнути конкуренції між установами, але реальність часто буває зовсім іншою. У травні 2023 року ми почули про те, що поліція почала відновлювати свої позиції в Одесі, що призвело до посилення конкуренції з СБУ за певні сфери діяльності. Наприклад, нам показали відеозаписи, на яких співробітники СБУ намагалися заарештувати за звинуваченням у хабарництві чоловіка, відповідального за паркування в місті (сфера повноважень поліції), але згодом були змушені його відпустити.¹³² Ця напруженість часто проявляється на самій верхівці відповідних відомств: нам розповіли про сутичку між високопоставленим офіцером обласної поліції, який відмовлявся брати хабарі від гагаузів і переслідував їх, і співробітником СБУ, відповідальним за нагляд за поліцією, який намагався захистити інтереси гагаузів у здійсненні крадіжок.¹³³

Проте, ймовірно, найбільшим джерелом напруженості є економічна діяльність. У центрі конфлікту перебуває Управління «К» СБУ – підрозділ з боротьби з корупцією та організованою злочинністю, але який часто звинувачують у тому, що він сам бере участь у цих процесах.¹³⁴ Створення 2021 року Бюро економічної безпеки було частково пов'язане з необхідністю усунути аномалію змішаних повноважень СБУ (поєднання розвідувальної діяльності з правоохоронною функцією Управління «К»), а також виправити недоліки у роботі податкової служби. У прес-релізі, який супроводжував утворення нового відомства 2021 року, зазначалося: «Після ухвалення закону про Бюро економічної безпеки СБУ втратить невластиві спецслужбам функції з розслідування злочинів щодо корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління та економіки. Це дасть

зможу СБУ сфокусуватися на виконанні завдань, які справді безпосередньо пов'язані з безпекою держави, з контррозвідувальною діяльністю у сфері економіки».¹³⁵

Але прийняття довгоочікуваних законів, спрямованих на реформування СБУ (і формальне розформування Управління «К»), було призупинене внаслідок російського вторгнення, а відтак виникла певна правова сіра зона, в якій не зовсім зрозуміло, хто саме відповідає за боротьбу з економічною злочинністю. І це вкрай важливо, оскільки тепер СБУ може стверджувати, що війна переносить майже всю економічну діяльність у сферу «безпеки держави і контррозвідувальної діяльності у сфері економіки».¹³⁶ Цей де-юре розбрат посилюється де-факто протидією діяльності нового органу, яка була заблокована головою податкового комітету Верховної Ради Данилом Гетманцевим у перший рік його існування, а це означає, що БЕБ фактично розпочало роботу лише в середині 2022 року.¹³⁷

Контроль над Одеським портом є головним призом, і тут СБУ встановила повний контроль, усунувши ДСР (хоча Державна податкова служба та БЕБ продовжують свою діяльність у порту).¹³⁸ Попри те, що після вторгнення можливості для корупції в порту були обмежені, зерновий коридор створив цілу низку нових. Експортери зерна були змушені платити хабарі митникам, щоб «гарантувати» відповідність документації для своїх вантажів, - без цього посадовці погрожували затягуванням бюрократичної процедури.¹³⁹ Розміри поборів різняться: два офіційні розслідування, проведені в березні та червні 2023 року, виявили, що посадові особи центрального офісу та Одеського управління Держпродспоживслужби (включно з головою фітосанітарного департаменту) стягували «данину» в розмірі 0,40 долара США за тону, тоді як респонденти повідомляли, що торговців змушували платити 4% до бюджету або 3% готівкою замість офіційних 2%, що викликало скарги з боку трейдерів, які звикли до війни платити значно менше.¹⁴⁰

Але інші оборудки були набагато заплутаніші. До, можливо, найвідомішої корупційної схеми в Одесі та інших чорноморських портах, були залучені 10 високопосадовців, включно із заступником керівника одного з департаментів митниці. За нею, за даними БЕБ, у серпні-вересні 2022 року через низку посередницьких (здебільшого фіктивних) компаній було експортовано 1 мільйон тон зерна, що коштувало державі 5,2 мільярда гривень недоотриманих податків.¹⁴¹

Як і в інших регіонах країни, після вторгнення 24 лютого влада Києва в Одесі суттєво розширилася і почала діяти значно рішучіше. Борис Кауфман і Олександр Грановський

Корупція довкола експорту зерна була однією з небагатьох злочинних можливостей в Одеському порту в 2022 році.

© Zacharie Scheurer/NurPhoto/Corbis via Getty Images

(див. «Паралельна влада» вище) були заарештовані НАБУ в грудні 2022 року, і цей крок по-різному пояснюють раптовою зміною думки щодо ймовірної масштабної (і давньої) корупційної діяльності пари, можливою сваркою з Трухановим або ознакою того, що Офіс президента більше не потребує посередників для ведення своїх справ в Одесі.¹⁴²

У цьому контексті цікаво відзначити призначення Олега Кіпера, колишнього головного прокурора Києва, губернатором Одеської області наприкінці травня 2023 року. Кіпер, якому раніше було заборонено обіймати державні посади, до цього працював позаштатним радником Андрія Єрмака, на той час – заступника голови Офісу Президента. Його призначення, ймовірно, посилює неофіційну вертикаль влади між Офісом президента та Одесою, у якій вже нібито відбулася трансформація динаміки корупції: за словами одного з джерел, Офіс президента тепер одноосібно визначає розмір корупційних платежів в усіх сферах діяльності.¹⁴³

Ця ознака посилення центральної влади супроводжується зростанням внутрішніх протиріч у місцевому владному апараті. Ангерт, бос злочинного світу, який довгий час керував Одесою, вже старий, і, як повідомляють, живе в Лондоні, а за деякими даними, страждає на рак четвертої стадії. У будь-якому випадку, його вплив значно зменшився порівняно з його розквітом

у 1990-х роках, а всі його бізнеси зараз легальні.¹⁴⁴ У міській раді Труханов був мером в облозі з моменту вторгнення. Історичні звинувачення у незаконному привласненні та нецільовому використанні землі не тільки досі висять над ним, але й отримали новий імпульс у 2022/23 роках. У грудні 2022 року співробітники НАБУ здійснили рейд до мерії Одеси та обшукали кабінет Труханова і кабінети його заступників; у квітні 2023 року Національне агентство з боротьби зі злочинністю Великої Британії та детективи НАБУ провели обшуки у Великій Британії, пов'язані з розслідуванням НАБУ щодо Труханова, яке розпочалося у жовтні 2021 року.¹⁴⁵ На початку травня 2023 року Труханов був заарештований Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою (САП) через невнесення застави.¹⁴⁶ Галантерник, близький соратник Труханова, як повідомляється, розвинув бурхливу залаштункову діяльність у спробі допомогти Труханову внести заставу через довірених осіб,¹⁴⁷ проте він також залишається під пильною увагою: Вищий антикорупційний суд продовжив термін досудового розслідування щодо Галантерника за обвинуваченням у керівництві злочинною організацією до серпня 2023 року.¹⁴⁸ У травні 2022 року Труханов стверджував, що не спілкувався з Галантерником «вже кілька років».¹⁴⁹

Труханов, ветеран серйозних політичних баталій, ще може вистояти у цьому юридичному штормі. І, попри

Мер Одеси Геннадій Труханов традиційно звинувачується в незаконному привласненні і торгівлі земельними ділянками.
© Julia Kochetova/Bloomberg via Getty Images

всі звинувачення на адресу мера, Зеленський, схоже, не поспішає звільняти його з посади, можливо, пам'ятаючи про бурхливу реакцію, яку такий крок може викликати в Одесі, де Труханов із певним відривом залишається найпопулярнішою політичною фігурою. Однак цілком імовірно, що за сприятливого для України перебігу війни Зеленський може відчутти в собі більшу рішучість усунути чиновника, до якого він сам не має особливої

симпатії. «Ми з ним не друзі, - сказав Зеленський у 2019 році, - Я б хотів, щоб він змінив підхід до Одеси, щоб вони почистили від криміналітету Одесу, і я на цьому наполягав. Не знаю, чи побачимо ми це найближчим часом, чи ні. Якщо не побачимо, то будемо робити все, щоб змінити там всіх».¹⁵⁰ Як пророкує одне з джерел, Труханов і Галантерник зможуть протриматися лише до перемоги України над Росією.¹⁵¹

Бессарабія: Дикий Південний Захід

Лише одна дорога нині з'єднує Одесу зі степами Бессарабії, де динаміка організованої злочинності кардинально відрізняється від того, що відбувається в місті. Мешканці Бессарабії, історично бідного регіону, здавна відчували антипатію до Києва (і прихильно ставилися до Росії). Вони міцно пов'язані зі своєю землею: кожен з них може мати два або три паспорти, але якщо запитати, звідки він родом, назве своє рідне село.¹⁵²

Це знаходить своє відображення у кримінальному ландшафті, який здебільшого поділений за етнічною та географічною ознаками. Наприклад, територія навколо Болграда є центром болгарського впливу, тоді як село Дмитрівка на півночі області - осередок діяльності гагаузів. Південний захід регіону, поблизу дунайських портів Ізмаїл та Рені, довгий час перебував під впливом Олега Попеску, також відомого як «Румун». Більшість із цих груп не змішуються, за певним винятком гагаузів і болгар (гагаузи номінально перебувають під впливом болгар, але відмовляються грати за їхніми правилами).¹⁵³ Однак, не пов'язані між собою джерела були одноставні в тому, що вся основна кримінальна діяльність у регіоні здійснюється

владу; один з місцевих депутатів заявив, що, у порівнянні з політиками, решта злочинців - «дрібна риба».¹⁵⁴

На характер нелегальної економіки Бессарабії впливають три географічні особливості регіону: ріка Дунай, кордони регіону з Молдовою та Румунією (з точки зору незаконного перевезення наркотиків та людей і контрабанди, передусім, сигарет і алкоголю), а також величезні площі орних земель. Сільське господарство є основним джерелом доходу і магнітом для багатьох видів злочинної діяльності: як сказав один місцевий депутат, «вся злочинна діяльність [в Бессарабії] обертається навколо зерна».¹⁵⁵ Гагаузи, наприклад, скандально відомі тим, що крадуть добрива у сільськогосподарських компаній Бессарабії, які потім «відмивають», продаючи їх фермерам через контракти, укладені за посередництва корумпованих чиновників. (Одне з кримінальних джерел повідомило, що гагаузи беруть 10 доларів США за добрива на пів гектара, що здається невисокою ціною для такого об'ємного товару, доки не згадати про десятки тисяч гектарів орних земель у Бессарабії).¹⁵⁶ Під час збору врожаю фермери змушені продавати свою продукцію гагаузам безпосередньо

МАЛЮНОК 3 Бессарабський регіон Одеської області, зокрема дунайські порти Рені та Ізмаїл, Дмитрівка та Болград.

з поля за фіксованою і набагато нижчою ціною.¹⁵⁷ Також повідомляють, що гагаузи змушують фермерів вирощувати на своїх полях коноплю, після чого більша частина врожаю постачається до Румунії.¹⁵⁸

Історія організованої злочинності в Бессарабії після російського вторгнення розвивалася за схожим з Одесою сценарієм. За словами двох джерел зі злочинного світу, посилена присутність сил безпеки після вторгнення поклала край вуличній злочинності та унеможливила організовану злочинну діяльність, таку як контрабанда.¹⁵⁹ За словами колишнього посадовця в Болграді, крадіжки та грабежі повністю зникли завдяки комендантській годині.¹⁶⁰ Поліція відіграла провідну роль у питаннях безпеки в Бессарабії (присутність СБУ в регіоні обмежена). Вона змусила місцевих кримінальників або залагти на дно, або піти геть.¹⁶¹

Порівняно з Одесою, криміналітет виявив значно менший інтерес до участі у боротьбі з Росією. Колишній посадовець пояснив це давньою неприязню регіону до влади, хоча, як стверджують, деякі кримінальні авторитети пішли на лінію фронту. У перші два місяці після вторгнення в регіоні також спостерігався сплеск контрабанди призовників, що привернуло увагу СБУ.¹⁶²

Благодійні організації допомагають переправляти чоловіків через кордон, іноді через внесення неправдивої інформації в систему «Шлях» (яка дозволяє чоловікам, які перевозять гуманітарну допомогу, медикаменти або автомобілі для збройних сил, виїжджати за межі України максимум на один місяць) за 3-4 тисячі доларів США; довідки про непридатність до військової служби коштують від 5 тисяч до 7 тисяч доларів США. Інші схеми передбачають використання провідників, які доставляють людей до кордону, де, за деякими даними, хабар молдовському прикордоннику коштує 500 доларів США; після перетину кордону українські чоловіки можуть зареєструватися для отримання статусу біженця, не побоюючись, що молдовська влада поверне їх назад.¹⁶³ Один із суддів у Білгороді нібито видавав дозволи, за якими всі кримінальні діячі прибережного курортного містечка Затока виїхали з країни.¹⁶⁴ Торгівля зброєю не отримала широкого розповсюдження, хоча джерело з кримінального світу повідомило, що було зафіксовано кілька випадків, коли СБУ затримувала військовослужбовців, які намагалися продати зброю.¹⁶⁵

Мабуть, найбільш обговорюваний момент, пов'язаний зі злочинністю в Бессарабії, - це доля Попеску, який став

Орні землі Бессарабії (і вирощувана на них продукція) знаходяться у фокусі уваги з боку кримінальників. Фото: GI-TOC

мішенню масштабної поліцейської операції в середині 2022 року. Як стверджують, до війни Попеску мав величезний вплив на південному заході Бессарабії. Він контролював усі місцеві кримінальні угруповання, торгівлю канабісом і рекет фермерів, а також володів легальним бізнесом. Його резиденція знаходилася в прикордонному румунському місті Галац (хоча він часто перетинав кордон з Україною). Як стверджують, він мав тісні зв'язки з румунською секретною службою і утримував власну групу бойовиків.¹⁶⁶

Однак, як повідомляється, з 2019 року його вплив почав зменшуватися через те, що члени його групи намагалися вийти з-під його контролю. Цей процес очолив Ігор Плехов, мер Рені, який представляв його інтереси в місті та порту, та помічники Попеску «Пані» (Василь Паніогло, вбитий у червні 2021 року) і «Кип'яток» (Віталій Варивода, який пережив замах на вбивство в жовтні 2020 року).¹⁶⁷ За словами експерта з організованої злочинності, в кримінальних колах широко поширена думка, що Попеску наказав «зачистити» відступників.¹⁶⁸ (Судячи з усього, Плехов і Попеску продовжували працювати в тандемі, поки в січні 2023 року Плехов не був заарештований за отримання хабаря в розмірі 50 000 доларів США за виділення земельної ділянки.)¹⁶⁹

Хоча високопоставлене джерело в правоохоронних органах повідомило нас, що операція 2022 року проти Попеску планувалася роками, можливо, саме нові обладнання Попеску в перші дні війни зробили її більш пріоритетною на порядку денному. Як стверджують,

після вторгнення Попеску створив два канали контрабанди через Рені та Ізмаїл, два дунайські порти, обсяг вантажопотоку через які суттєво збільшився внаслідок блокади Одеського порту.¹⁷⁰ Першим був канал постачання сигарет з Молдови в Україну (оскільки багато українських тютюнових фабрик було закрито), а також контрафактних сигарет до Румунії і далі в ЄС через Рені. Другим каналом йшов експорт кустарно виготовлених синтетичних наркотиків до Румунії та інших країн ЄС, причому, кур'єрами виступали завербовані моряки зерновозів, що стояли на рейді Рені. Як повідомляється, люди Попеску також вимагали гроші у водіїв вантажівок за можливість оминати багатогодинну чергу на розвантаження зерна в порту Рені, але ця схема розвалилася, після того, як люди Попеску нібито спалили дві вантажівки, що належали впливовому київському посадовцю.¹⁷¹

Після поліцейської операції Попеску нібито втік до Румунії, але потім повернувся до України.¹⁷² Дехто вважає, що його вплив зараз значно зменшився, хоча ходять чутки, що він досі подеколи відвідує Рені та Ізмаїл, щоб перевірити роботу своїх каналів контрабанди.¹⁷³ У будь-якому разі, зростаюча роль дунайських портів у 2022 році може слугувати доказом теорії організованої злочинності: коли нарешті відкриється Одеський порт, Рені та Ізмаїл, ймовірно, втратять значну частку легального вантажообігу, але цілком можуть зберегти свою новознайдenu значущість для нелегальних потоків у серце Європи.

ОБРИСИ МАЙБУТНЬОГО

ДОВГА ТІНЬ КОНФЛІКТУ

Державний прапор України майорить на постаменті, де колись стояв пам'ятник російській імператриці Катерині II. © Yuriy Stefanyak/Global Images Ukraine via Getty Images

У травні 2023 року до Одеси поверталася повноцінне відчуття нормального життя. За межами портового району вздовж доріг були прибрані протитанкові їжаки, а більшість блок-постів на розі вулиць залишилися без охорони. Вечорами заповнювалися ресторани і кафе, хоча за межами головних туристичних районів вулиці були помітно спорожнілі, а комендантська година лишалася чинною. У прагненні жити далі, але обмежена вимогами воєнного часу, Одеса перебуває в підвішеному стані, і все залежить від подальшого перебігу конфлікту.

Поки цей звіт готувався до друку, ситуація змінювалася. У липні 2023 року Росія вийшла із зернової угоди і розпочала серію ракетних ударів по портовій інфраструктурі Одеси, зерносховищах і, навіть, Спасо-Преображенському кафедральному собору нібито у відповідь на атаки на Керченський міст. Було завдано значних збитків і загинуло багато цивільних осіб. Порти Рені, Ізмаїл та Чорноморськ, а також інші порти регіону також стали мішенню для атак. Ці напади можуть остаточно покласти край залишкам проросійських настроїв в Одесі. Мер міста Труханов оголосив, що у нього є «послання для росіян... якби ви тільки знали, як сильно Одеса вас ненавидить».¹⁷⁴

Економічні наслідки припинення зернової угоди будуть серйозними як для Одеси зокрема, так і для України в цілому, тоді як нова роль Одеси як військової цілі, схоже, розвіє атмосферу квазінормальності, що склалася на початку цього року. Попри те, що зернова угода може бути відновлена шляхом дипломатичного тиску, схоже, що Одеса знову набула важливого значення в ширшій логіці війни. Як і у випадку з рештою країни, обриси майбутнього розвитку Одеси залежать від контрнаступу України, хоча до того, як результат операції стане зрозумілим, може минути ще багато місяців.

Майбутнє організованої злочинності так само невизначене. Незважаючи на те, що завжди є нові можливості та обхідні шляхи, війна додала до нелегального бізнесу складний, непередбачуваний і дестабілізуючий вимір. Вона привнесла складові патріотизму, посилення державного контролю та жорсткі логістичні бар'єри (у формі блокади), які порушили колишній статус-кво. Тому центральним питанням постконфліктного періоду буде, чи повернеться організована злочинність у мирний час до динаміки часів до 2022 року, чи з'являться нові особливості та способи здійснення злочинної діяльності.

Вид з висоти пташиного польоту на Спасо-Преображенський собор, який був сильно пошкоджений російською ракетою 23 липня 2023 року у відповідь на удари по Керченському мосту, що з'єднує окупований Крим з материковою частиною Росії. © Yan Dobronosov/Global Images Ukraine via Getty Images

Непевні перспективи організованої злочинності

Загальні оцінки майбутнього організованої злочинності суттєво різнилися серед наших респондентів. За словами одного українського журналіста, добре обізнаного з одеським злочинним світом, війна допомогла державі взяти організовану злочинність під контроль, але після 18 місяців настане період хаосу, з якого злочинний світ вийде більш впорядкованим та інтегрованим з державою, наслідуючи модель Якудзи.¹⁷⁵ Джерело зі злочинного світу стверджувало, що організована злочинність фактично зникне на постконфліктному етапі, а кримінальники намагатимуться легалізувати свій бізнес, як вони це робили на початку 2000-х років.¹⁷⁶ Джерело в правоохоронних органах, навпаки, заявило, що в постконфліктний період з'явиться те, що він назвав «справжньою організованою злочинністю».¹⁷⁷

Відсутність консенсусу серед наших джерел вказує не лише на невизначеність щодо майбутнього організованої злочинності, але й постконфліктного періоду в цілому - цілком зрозумілий стан речей з огляду на дуже активний перебіг конфлікту. Тим не менш, більшість джерел погодилися з тим, що повернення психологічно травмованих військових є найбільшим дестабілізуючим фактором для Одеси: «Одна з найгірших історій, на яку ми чекаємо», - сказав один з активістів.

У цьому контексті, як правило, йдеться не про ризик створення колишніми комбатантами власних організованих груп або перетворення їх на кілерів чи найманих бойовиків (хоча такий прецедент існує в Одесі у вигляді «тітушок» - груп молодиків, чиїми послугами влада користується, коли виникає потреба у демонстрації грубої фізичної сили. Крім того, приватні охоронні компанії нібито також активно наймають колишніх військовослужбовців, як це відбувалося після 2014 року).¹⁷⁸ Швидше за все, респондентів лякають образи п'яного ветерана в барі, який вступає в суперечку з некомбатантами і раптом висмикує чеку гранати;

або колишніх військових, які беруть в руки зброю і вдаються до вуличних пограбувань; або психологічно травмованих чоловіків, які накидаються з ножами на громадян у спонтанних актах насильства.¹⁷⁹

Це створює серйозну проблему для контролю над екосистемою організованої злочинності. Як пояснило джерело в правоохоронних органах, «з організованою злочинністю можна боротися. Варто обезголовити її, і вона зів'яне. Але з безбашенними ветеранами це не діє».¹⁸⁰ Зростання вуличної злочинності та хаотичного насильства незмінно дестабілізує як правоохоронні органи, так і організовану злочинність, привертаючи небажану увагу та перериваючи усталені способи ведення бізнесу. Насправді, попри думку представника правоохоронних органів, згідно з якою ветерани та організована злочинність — це дві окремі проблеми, цілком може статися, що ветерани почнуть формувати нові організовані злочинні групи, а їхній воєнний досвід (помножений на психологічні травми) може зробити їх більш жорстокими та менш стратегічно мислячими, ніж звичайні кримінальники, що призведе до руйнівних наслідків.

Незважаючи на те, що один високопосадовець у сфері охорони здоров'я висловив упевненість, що з 2014 року уроки щодо важливості лікування посттравматичного стресового розладу (ПТСР) були засвоєні,¹⁸¹ масштаби проблеми вражають, зокрема, беручи до уваги, що зараз в Україні майже 700 000 військовослужбовців перебувають на дійсній службі, а 400 000 - в резерві.¹⁸² За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), чверть населення України опинилася в групі ризику щодо виникнення розладів психічного здоров'я, пов'язаних із конфліктом.¹⁸³

Проблема реінтеграції буде особливо гострою у випадку з колишніми комбатантами, у яких на лінії фронту розвинулася наркотична та алкогольна залежність.¹⁸⁴ У той час як надання допомоги при ПТСР з 2014 року покращилося, державна допомога при наркозалежності скорочується, створюючи прогалину в охопленні проблеми, яка може зачепити багатьох.¹⁸⁵ Приватні клініки мають більші можливості, але якість лікування там сумнівна, а його вартість надмірно висока: «гаряча» фаза лікування коштує 2 000 гривень (50 євро) на день, тоді як звичайна ціна становить 500-600 євро на місяць, - і за все це має сплатити пацієнт.¹⁸⁶

Серед потенційних причин того, чому постраждалі неохоче звертаються по професійну допомогу, високопосадовець у сфері охорони здоров'я також назвав міф про «залізних

Повернення психологічно травмованих бійців стане післявоєнним викликом для Одеси, і це матиме наслідки з точки зору розвитку організованої злочинності.
© Nina Liashonok/Ukrinform/
Future Publishing via Getty Images

героїв», враховуючи, що обговорення викликаних конфліктом психологічних травм загалом не вітається, а іноді навіть карається. 2017 року головний психіатр Міністерства оборони та начальник клініки психіатрії Збройних сил України написав звіт, у якому стверджувалося, що 93% учасників антитерористичної операції, які брали участь у бойових діях на Донбасі після 2014 року, «становлять загрозу для суспільства і потребують лікування». Він був негайно звільнений з посади.¹⁸⁷

Зважаючи на те, що кількість постраждалих від конфлікту зросла на кілька порядків, а потенційна загроза підвищення градусу насильства в суспільстві - набагато вище, Україна не може дозволити собі применшувати серйозність і потенційний соціальний вплив воєнної травми. Разом з тим, існують певні втішні ознаки того, що громадська думка рухається у правильному напрямку - благодійні організації надають психологічну підтримку під час конфлікту, а не після нього; 60 000 фахівців пройшли навчання в Україні протягом 2022 року за програмою Першої Леді пані Олени Зеленської; ВООЗ підтримує заходи з покращення системи охорони психічного здоров'я. Але, що довше триватиме війна, то гострішою ставатиме ця проблема.¹⁸⁸

Дестабілізуючі реформи?

У повоєнний період держава також відповідатиме за свої дії під час війни. Наразі, за словами однієї української журналістки, люди пробачають Зеленському все через його ефективне управління в екстремальній ситуації, але згодом це буде інша історія; вона навела приклад Вінстона Черчилля, який програв загальні вибори у Великій Британії 1945 року лише за два місяці після перемоги над нацистською Німеччиною.¹⁸⁹ Для багатьох Україна стала на шлях автократії ще до війни, і за останні чотири роки з'явилося надто багато ознак посилення контролю з боку Офісу Президента - а це не те бачення майбутнього країни, за яке триває боротьба.¹⁹⁰ Журналістка навіть порушила питання про можливість нової революції, якщо держава виявиться негідною тих жертв, які приносить її народ, і передусім військові, які повертаються додому: «Ми заслужили нашу свободу своєю кров'ю», - наголосила вона.

«Українці мають свій шлях. Він не надто легкий, ним важко йти. Але ми знаємо цей шлях. Ми знаємо, куди ми йдемо».

ЖУРНАЛІСТКА, ОДЕСА, ТРАВЕНЬ 2023 РОКУ

Водночас Одеса може опинитися у розтяжці: ідеалістично прагнучи позбутися корумпованої державної архітектури, вона емоційно прив'язана до способу вирішення проблем, який роками спирався на особисті контакти та глибоке відчуття зв'язку з іншими одеситами - саме ті якості, які роблять місто особливим. Перспектива тісніших зв'язків з ЄС викликає у багатьох побоювання, що Україна втратить свої унікальні традиції та спосіб вирішення питань. Це протиріччя найкраще ілюструє анекдотична ситуація: під час розмови про недоліки корумпованої держави, керованої тіньовими арбітрами, наша співрозмовниця надіслала фото свого номерного знаку знайомому на прикордонному контролі, щоб ми змогли поза чергою в'їхати до Молдови.

Звісно, не можна порівнювати цей випадок із масштабною корупцією, скажімо, в Одеському порту, але він яскраво свідчить про те, наскільки глибоко вкорінений у свідомість людей неформальний спосіб вирішення питань. Однак цей тіньовий світ управління є також найбільшою перешкодою на шляху до реформ: довіри до держави критично бракує, і досі невідомо, чи змінить подібне ставлення будь-яка кількість інституційних перетворень і поява нових установ, доки зберігається старий спосіб ведення справ. З 2014 року Україна прийняла низку вірцевих законів, але культура корупції лише трансформувалася, щоб пристосуватися до нових реалій.

Війна може призвести до певного зламу в такому стані речей. Згуртованість людей внаслідок вторгнення справді безпрецедентна, але з нею пов'язані й безпрецедентні очікування; якщо держава не зможе впоратися з цим викликом, вона зіткнеться з гнівом своїх громадян, які чітко дали зрозуміти, що більше не миритимуться з кримінальним бізнесом, як раніше. Але демонтаж цієї архітектури сам по собі стане глибоко дестабілізуючим процесом, передусім в Одесі.

ПРИМІТКИ

- 1 Stefan Korshak, Kyiv pushes Odessa mayor to political brink, Kyiv Post, 22 травня 1998 року, <https://archive.kyivpost.com/article/content/ukraine-politics/kyiv-pushes-odessa-mayor-to-political-brink-1716.html>.
- 2 Бессарабія - історичний регіон, який переважно охоплює частини сучасної України та Молдови. У цьому звіті під Бессарабією мається на увазі частина Одеської області, розташована між Дністровським лиманом та молдовським і румунським кордонами. (Див. Малюнок 1).
- 3 Інтерв'ю з журналісткою, Одеса, травень 2023 року. Див. також Jamie Dettmer, Ukraine could be looking at another Maidan, Politico, 18 квітня 2023 року, <https://www.politico.eu/article/ukraine-war-another-maidan-revolution-dignity-russia-invasion>.
- 4 Інтерв'ю з журналісткою, Одеса, травень 2023 року.
- 5 Компанія Iceblick, розташована в Одесі, виробляє 65% світового виробництва неону, крім того, одеська компанія Cryoin Engineering також є великим виробником неону. Samantha Subramanian, If Ukraine's neon exports flag, the chip shortage will get worse, Quartz, 28 лютого 2022 року, <https://qz.com/2134896/if-ukraines-neon-exports-flag-the-chip-shortage-will-get-worse>; Ines Eisele, *Five facts on grain and the war in Ukraine*, DW, 11 січня 2022 року, <https://www.dw.com/en/five-facts-on-grain-and-the-war-in-ukraine/a-62601467>.
- 6 Див. офіційний сайт Одеського припортового заводу, <https://opz.odessa.ua>.
- 7 Mishka Yaponchik, the Jewish 'King of the Thieves' of Odessa, The Odessa Journal, 12 жовтня 2020 року, <https://odessa-journal.com/mishka-yaponchik-the-jewish-king-of-the-thieves-of-odessa>.
- 8 2019 року було вилучено чверть тонни кокаїну з вантажного судна, пришвартованого в Одеському порту, - це одне з найбільших затримань. Ukraine seizes cocaine worth \$51 million in cargo ship, Radio Free Europe/Radio Liberty (RFE/RL), 21 березня 2019 року, <https://www.rferl.org/a/ukraine-seizes-51-million-worth-of-cocaine-in-cargo-ship/29834507.html>; Leigh Turner, *Why Odesa drug busts are good news*, FCDO blog, 11 жовтня 2010 року, <https://blogs.fcdo.gov.uk/leighturner/2010/10/11/why-odesa-drug-busts-are-good-news>; *EU Border Assistance Mission to Moldova and Ukraine (EUBAM), Combating drug smuggling*, <https://eubam.org/what-we-do/combating-drug-smuggling>; Anastasiia Lapatina, *Authorities bust cocaine hidden in banana freight container in Odesa port*, Kyiv Post, 9 вересня 2020 року, [https://archive.kyivpost.com/ukraine-politics/authorities-bust-cocaine-](https://archive.kyivpost.com/ukraine-politics/authorities-bust-cocaine-hidden-in-banana-freight-container-in-odesa-port.html)
- 9 У звіті некомерційної організації «Центр передових оборонних досліджень» (C4ADS) за 2013 рік Одеса була визначена як місце перебування ключових керівників «мережі осіб і логістичних компаній, які відповідали за транспортування зброї з Росії та України від імені державних продавців», частина якої, можливо, постачалася режиму Башара аль-Асада в Сирії. Див. Tom Wallace and Farley Mesko, *The Odessa network: Mapping facilitators of Russian and Ukrainian arms transfers*, C4ADS, вересень 2013 року, <https://c4ads.org/wp-content/uploads/2013/09/TheOdessaNetwork.pdf>; Francesco Buscemi та інші, *Illicit firearms proliferation in the EU periphery*, in Nils Duquet (ed.), *Triggering Terror: Illicit Gun Markets and Firearms Acquisition of Terrorist Networks in Europe, Belgium: Flemish Peace Institute*, 2018 рік, https://flemishpeaceinstitute.eu/safte/files/project_safte_eu_neighbourhood_ukraine.pdf, p 473.
- 10 Mark Townsend, Sex trafficking trade forces women from Odessa to massage parlours in Britain, The Guardian, 2 червня 2011 року, <https://www.theguardian.com/law/2011/jul/02/odesa-ukraine-sex-trafficking-investigation>.
- 11 Stefan Korshak, Kyiv pushes Odessa mayor to political brink, Kyiv Post, 22 травня 1998 року, <https://archive.kyivpost.com/article/content/ukraine-politics/kyiv-pushes-odessa-mayor-to-political-brink-1716.html>.
- 12 Інтерв'ю з джерелом з кримінального світу, Одеса, травень 2023 року.
- 13 Там само.
- 14 Інтерв'ю з джерелом з кримінального світу, Бессарабія, травень 2023 року.
- 15 Олександр Сибірцев, Злодійський пасьянс Одеси: Хто управляє кримінальним світом Міста, Преступности.НЕТ, 29 July 2016, <https://news.pn/uk/criminal/165147>.
- 16 Інтерв'ю з джерелом близьким до кримінального світу, Одеса, травень 2023 року.
- 17 Інтерв'ю з журналістом, Одеса, грудень 2022 року.
- 18 Piotr Smolar, *Odessa's 7km bazaar has its own language of globalisation*, The Guardian, 31 липня 2012 року, <https://www.theguardian.com/world/2012/jul/31/odesa-7km-market-global-bazaar>.
- 19 Тут порівнюються ціни на ринку «Сьомий кілометр» і в магазині безмитної торгівлі Міжнародного аеропорту Кишинєва, травень 2023 року. Ми бачили фальшиві парфуми Chanel Noir, які продавалися за 4 євро, порівняно з більш ніж 100 євро за оригінальні в магазині у Кишинєві. Ми також бачили оригінальні парфуми Tiziana Terenzi в

- термоусадочній упаковці, куплені на ринку за 211 євро; той самий товар продавався за 485 євро у магазині безмитної торгівлі аеропорту Кишінева.
- 20 Інтерв'ю з журналістом, Одеса, грудень 2022 року; Kyrylo Boyko, В поліції Одещини спростували інформацію щодо затримання напідпитку радника очільника, Intent, 16 січня 2023 року, <https://intent.press/news/society/2023/v-policiyi-odeshini-sprostuvali-informaciyu-shodo-zatrimannya-napidpitku-radnika-ochilnika>; інтерв'ю з експертом з діяльності ворів у законі, Київ, червень 2023 року.
 - 21 Інтерв'ю з журналісткою, Одеса, травень 2023 року.
 - 22 Інтерв'ю з журналісткою, Одеса, травень 2023 року; інтерв'ю з експертом з діяльності ворів у законі, Київ, червень 2023 року.
 - 23 Див. Син злодія в законі 'Омара Уфімського', брат смотрящего 'Садика', вбивця журналіста Хлебнікова та низка чеченців: хто потрапив у новий список санкцій РНБО, Detective Info, 25 червня 2021 року, <https://detective-info.com.ua/sin-zlodiya-v-zakoni-omara-ufimskogo-brat-smotryashhego-sadika-vbivczya-zhurnalista-xlebnikova-ta-nizka-chechencziv-xto-potrapiv-u-novij-spisok-sankcij-rnbo.html>.
 - 24 Інтерв'ю з експертом з діяльності ворів у законі, Київ, червень 2023 року.
 - 25 А. Koridze, 'Export' of thieves-in-law from Georgia goes on, *Georgia Times*, 2009 рік, див.: <https://www.refworld.org/pdfid/4e7b26902.pdf>.
 - 26 Александр Сибирцев, Антимос возвращается. Одессу ждет воровской передел, *Strana*, 19 січня 2017 року, <https://strana.today/articles/analysis/51098-vorovskoj-peredel-odessy.html>.
 - 27 Грузинский 'вор в законе' пытается верховодить в Одессе, *Ukrainian Pravda*, 5 вересня 2017 року, <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2017/09/5/7154092>.
 - 28 Інтерв'ю з експертом з діяльності ворів у законі, Київ, червень 2023 року.
 - 29 СБУ и полиция накрыли «общак» Шарика: Одесский криминальный авторитет собирал дань с преступных «бизнесов», *Dumskaya*, 12 серпня 2019 року, <https://dumskaya.net/news/sbu-i-policiya-nakryli-obshak-sharika-odesskiy-101851>.
 - 30 Georgian 'thief-in-law' of Azerbaijani origin Lotu Guli killed in Turkey, *JAM News*, 21 серпня 2020 року, <https://jam-news.net/killing-of-lotu-guli-azerbaijani-mafioso-with-georgian-citizenship-turkey-russia-moscow>; Ron Synovitz, *Crime boss of post-Soviet underworld shot dead in Turkey*, RFE/RL, 21 серпня 2020 року, <https://www.rferl.org/a/crime-boss-of-post-soviet-underworld-shot-dead-in-turkey/30796157.html>; У Одесі помер кримінальний авторитет Полтава, який тримав злодійський 'общак', *TSN*, 16 травня 2020 року, <https://tsn.ua/ukrayina/u-odesi-pomer-kriminalniy-avtoritet-poltava-yakiy-trivav-zlodiyskiy-obschak-1547736.html>.
 - 31 Інтерв'ю з журналісткою, Одеса, травень 2023 року.
 - 32 Інтерв'ю з журналісткою, Одеса, травень 2023 року; інтерв'ю з джерелом у кримінальному світі, Бессарабія, травень 2023 року.
 - 33 Oleg Shevchenko, Вор в законе устроил трехдневный террор в одесском аэропорту и с "боем" улетел в Черногорию, *Obozrevatel*, 6 January 2021, <https://incident.obozrevatel.com/crime/vor-v-zakone-tri-dnya-prosidel-pod-ohranoj-v-odesskom-aeroportu.htm>.
 - 34 Інтерв'ю із заступником голови обласної поліції, Одеса, травень 2023 року; Олег Шевченко, Злодій у законі влаштував триденний терор в одеському аеропорту і з 'боем' полетів до Черногорії, *Obozrevatel*, 6 січня 2021 року, <https://incident.obozrevatel.com/ukr/crime/zlodiya-v-zakoni-vlashtuvav-tridennij-teror-v-odeskomu-aeroportu-i-z-boem-poletiv-do-chornogorii.htm>; «Злодій в законі» Лавасогли Батумський застряг в Одеському Аеропорту, *ZN*, 4 січня 2021 року, <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/zlodiya-v-zakoni-lavasogli-batumskij-zastrjah-v-odeskomu-aeroportu.html>.
 - 35 Син злодія в законі "Омара Уфімського", брат смотрящего "Садика", вбивця журналіста Хлебнікова та низка чеченців: хто потрапив у новий список санкцій РНБО, *Detective Info*, 25 червня 2021 року, <https://detective-info.com.ua/sin-zlodiya-v-zakoni-omara-ufimskogo-brat-smotryashhego-sadika-vbivczya-zhurnalista-xlebnikova-ta-nizka-chechencziv-xto-potrapiv-u-novij-spisok-sankcij-rnbo.html>; 44 прізвища. ЗМІ опублікували частину списку «злодіїв в законі», проти яких ввела санкції РНБО — головне про шістьох з них, *New Voice*, 17 травня 2021 року, <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/zlodiya-v-zakoni-proti-yakih-ukrajina-vvela-sankcii-htoci-lyudi-spisok-novini-ukrajini-50160246.html>; *Goradze Mindia*, *Open Sanctions*, <https://www.opensanctions.org/entities/NK-GX9x9eJ3zua9EXXhNfidH6>.
 - 36 Інтерв'ю із заступником голови обласної поліції, Одеса, травень 2023 року; інтерв'ю із журналісткою, Одеса, травень 2023 року.
 - 37 За словами одного одеського кримінолога, різниця між організованою та «легалізованою» злочинністю полягає у рівні необхідних зв'язків: організований злочинність для отримання потрібного захисту достатньо мати доступ до правоохоронних органів середньої ланки, «легалізована» злочинність потребує доступу до вищих ешелонів державних інституцій. Інтерв'ю з одеським кримінологом, 25 квітня 2023 року, через Zoom.
 - 38 Інтерв'ю з джерелом у кримінальному світі, Одеса, травень 2023 року.
 - 39 Див., наприклад, *Osip Shor: The story of the real prototype of the great schemer*, *The Odessa Journal*, 20 червня 2021 року, <https://odessa-journal.com/public/osip-shor-the-story-of-the-real-prototype-of-the-great-schemer>; Розмова з офіціантом, Одеса, Травень 2023 року.
 - 40 Про це, ймовірно, трохи перебільшуючі, заявило одне з джерел: «В Одесі заробити може навіть той, у кого мізків як у курки». Інтерв'ю з журналісткою, Одеса, травень 2023 року.
 - 41 Інтерв'ю з високопосадовцем з міського фонду державного майна, Одеса, травень 2023 року. Система онлайн-аукціонів ProZorro привернула увагу громадськості до процесів державних закупівель. Тепер тендери виставляються на конкурс онлайн, що дає можливість громадянському суспільству та іншим особам ретельно перевіряти сплачені суми та залучених до участі суб'єктів.
 - 42 Інтерв'ю з високопосадовцем з міського фонду державного майна, Одеса, травень 2023 року.
 - 43 Інтерв'ю з активістом, Одеса, травень 2023 року. Див. також Adnan Kivan: *We will build a medical facility in Odessa that will not be equal in the country*, *ElitExpert*, 12 серпня 2021 року, <https://elitexpert.ua/en/interviu/adnan-kivan>.
 - 44 Інтерв'ю з журналісткою, Одеса, травень 2023 року.
 - 45 Інтерв'ю з високопосадовцем з регіонального фонду державного майна, Одеса, травень 2023 року.
 - 46 Там само.
 - 47 Там само.
 - 48 Див., наприклад, *Dmytro Gnar, Odesa mayor hides*

- construction business offshore, Organized Crime and Corruption Reporting Project (OCCRP), 27 травня 2016 року, <https://www.occrp.org/en/panamapapers/odesa-mayor-hides-construction-business-offshore>.
- 49 Oleg Sukhov, Court acquits Odesa mayor in Hr 185 million embezzlement case, Kyiv Post, 9 червня 2019 року, <https://archive.kyivpost.com/ukraine-politics/court-acquits-odesa-mayor-in-hr-100-million-embezzlement-case.html>.
- 50 As Russia bombards Odesa, Soviet-friendly mayor rebrands as patriot, *Kyiv Independent*, 17 травня 2022, <https://kyivindependent.com/as-russia-bombards-odesa-soviet-friendly-mayor-rebrands-as-patriot/>.
- 51 Odesa crime boss Viktor Pavlovich, better known as 'Karabas,' murdered, Kyiv Post, 24 квітня 1997 року, <https://www.kyivpost.com/post/8507>; Neal Ascherson, *Gazillions*, London Review of Books, 3 липня 2008 року, <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v30/n13/neal-ascherson/gazillions>.
- 52 Інтерв'ю з активістом. Одеса, травень 2023 року.
- 53 Polizia di Stato, Servizio Centrale Operativo, Mafia Ucraina, 7–8 жовтня 1998 року, сторінка 15, доступ через OCCRP, https://www.occrp.org/images/stories/Exhibit_10_ItalianReport.pdf.
- 54 Ian Traynor, The international dealers in death, *The Guardian*, 9 липня 2001 року, <https://www.theguardian.com/world/2001/jul/09/armstrade.iantraynor>; OCCRP, Operators of cargo terminal raise questions, 28 лютого 2013 року, <https://www.occrp.org/en/customs/1846-operators-of-cargo-terminal-raise-questions>; Oleksiy Sorokin та Anna Myroniuk, *As Russia bombards Odesa, Soviet-friendly mayor rebrands as patriot*, *Kyiv Independent*, 17 травня 2022 року, <https://kyivindependent.com/as-russia-bombards-odesa-soviet-friendly-mayor-rebrands-as-patriot>.
- 55 Інтерв'ю з журналісткою, Одеса, травень 2023 року; Olena Rotari: Trukhanov & Co. suspected of laundering budget money abroad, Kyiv Post, 11 липня 2020 року, <https://archive.kyivpost.com/article/opinion/op-ed/olena-rotari-trukhanov-co-suspected-of-laundering-budget-money-abroad.html>; *Odesa crime boss Viktor Pavlovich, better known as 'Karabas,' murdered*, Kyiv Post, 24 квітня 1997 року, <https://www.kyivpost.com/post/8507>.
- 56 Vladislav Davidzon, Is the Odesa mafia's angel of death actually dead?, *The Tablet*, 18 травня 2017 року, <https://www.tabletmag.com/sections/news/articles/odesa-mafia-angert>.
- 57 Інтерв'ю з журналісткою, Одеса, травень 2023 року
- 58 Про ймовірну наявність у Труханова російського паспорта: Anna Babinets, Panama Papers yield smoking gun on Odesa mayor's Russian passport, OCCRP, 20 червня 2018 року, <https://www.occrp.org/en/panamapapers/panama-papers-yield-smoking-gun-on-odesa-mayors-russian-passport>. Про контроль або частковий контроль Труханова над засобами масової інформації: *The Ukrainian Institute for the Future, The future of Ukrainian oligarchs*, сторінка 55, https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/event/the_future_of_ukrainian_oligarchs.pdf.
- 59 Ukraine appoints Georgia ex-president Mikheil Saakashvili governor of Odesa, *The Guardian*, 30 травня 2015 року, <https://www.theguardian.com/world/2015/may/30/ukraine-appoints-georgia-ex-president-mikheil-saakashvili-governor-of-odesa>. Точка зору кандидата, який зазнав поразки на виборах, див. Sasha Borovik, How Poroshenko helped Odesa's mafia kill reforms, Kyiv Post, 18 червня 2019 року, <https://archive.kyivpost.com/article/opinion/op-ed/sasha-borovik-how-poroshenko-helped-odesas-mafia-kill-reforms.html>.
- 60 Oleg Sukhov, Odesa mob rule: Leaders in Black Sea port have unchecked powers, Kyiv Post, 17 серпня 2018 року, <https://archive.kyivpost.com/ukraine-politics/leaders-in-black-sea-port-of-odesa-have-unchecked-powers.html>.
- 61 Там само.
- 62 Див., наприклад, про кар'єру колишнього мера Едуарда Гурвіца, якого звинувачували в численних корупційних злочинах і за часів якого 1997 року було вбито Бориса Дерев'янка, головного редактора місцевої газети, яка виступала проти політики Гурвіца. Stefan Korshak, Kyiv pushes Odesa mayor to political brink, Kyiv Post, 22 травня 1998 року, <https://archive.kyivpost.com/article/content/ukraine-politics/kyiv-pushes-odesa-mayor-to-political-brink-1716.html>; *Committee to Protect Journalists, Borys Derevyanko*, <https://cpj.org/data/people/borys-derevyanko>; Stefan Korshak, *Odesa's ok, but won't admit it*, Kyiv Post, 16 вересня 1999 року, <https://archive.kyivpost.com/article/content/ukraine-politics/odesa39s-ok-but-won39t-admit-it-279.html>.
- 63 Інтерв'ю з активістом, Одеса, травень 2023 року. Додаткове свідчення про наявність тінювих платежів приватного сектору до мерії, див. *Novoye Vremya, The criminal mayor of Odesa*, *Euromaidan Press*, 25 липня 2016 року, <https://euromaidanpress.com/2016/07/25/the-criminal-mayor-of-odesa>.
- 64 EUBAM, *Odesa & Illichiv'sk Sea Port Study*, листопад 2015 року, https://eubam.org/wp-content/uploads/2015/11/20150225153516328471Port_Study_in_English.pdf, p 26.
- 65 Державна митна служба загальновідома як розсадник корупції на всіх рівнях, попри те, що для більшості співробітників на нижчих щаблях, корупція є питанням економічної необхідності: 2015 року зарплата новопризначеного митника становила лише 1 300 гривень на місяць (приблизно 53 долари США), чого недостатньо для покриття навіть найнеобхідніших витрат на життя. Див. *Sensor.net, Customs officer dealing with million-worth declarations and earning UAH 1,300 generates corruption*, - *Odesa customs head Marushevskya*, 12 листопада 2015 року, <https://sensor.net/en/n360319>; EUBAM, *Odesa & Illichiv'sk Sea Port Study*, листопад 2015 року, https://eubam.org/wp-content/uploads/2015/11/20150225153516328471Port_Study_in_English.pdf, pp 12–13
- 66 Щодо СБУ: 2015 року тодішній голова Одеської ОДА та колишній президент Грузії Міхеїл Саакашвілі заявив, що ціла низка посадовців СБУ «кришувала» контрабанду, а 2016 року звинуватив СБУ в регіоні у рекеті. Один із гучних випадків став відомим 2020 року коли керівника Управління «К» (підрозділ СБУ, який займається боротьбою з організованою злочинністю та корупцією) звинуватили у спробі змусити чиновників випустити тютюнові вироби з митного складу в Одеському порту без сплати митних платежів (за оцінками, на півмільйона доларів США), за що він мав отримати 300 000 доларів США. Див. Саакашвілі не хоче спецгрупу СБУ собі на допомогу, бо сама СБУ і кришує контрабанду, *Texty.Org.UA*, 18 червня 2015 року, [https://texty.org.ua/fragments/60526/Saakashvili_ne_khoche_spegrupu_SBU_sobi_na_60526](https://texty.org.ua/fragments/60526/Saakashvili_ne_khoche_spegrupu_SBU_sobi_na_dopomogu); Саакашвілі звинуватив управління СБУ у корупції і рекеті, *Ukrainian Pravda*, 28 лютого 2016 року, <https://www.epravda.com.ua/news/2016/02/28/583362>; Малюк-кальяник: 1-й заступник голови СБУ зашкварився на чорному імпорті тютюну в порту Одеси, *Detective Info*, 5 серпня 2020 року, <https://detective-info.com.ua/malyuk-kalyannik-1-j-zastupnik-golovi-sbu-zashkvarivnya-na-chornomu-importi-tyutyunu-v>

- portu-odesi.html. Стосовно роботи митної служби, див., наприклад: *The head of one of the customs posts in Odessa, who took bribes for customs clearance of cars, will appear before the court*, The Odessa Journal, 26 липня 2022 року, <https://odessa-journal.com/the-head-of-one-of-the-customs-posts-in-odessa-who-took-bribes-for-customs-clearance-of-cars-will-appear-before-the-court..>
- 67 Ukraine authorities arrest suspected 'godfather of contraband', RFE/RL, 27 листопада 2019 року, <https://www.rferl.org/a/ukraine-authorities-arrest-suspected-godfather-of-contraband-/30295766.html>.
- 68 Ilona Yakymuk, Суд не підтримав позов одеського бізнесмена Альперіна про повернення йому громадянства, Suspilne, 16 вересня 2022 року, <https://suspilne.media/282485-sud-ne-pidtrimav-pozov-odeskogo-biznesmena-alperina-pro-povernenna-jomu-gromadanstva/>.
- 69 Oleksiy Sorokin, These are 'top 10 smugglers' sanctioned by National Security Council, *Kyiv Post*, 8 April 2021, <https://archive.kyivpost.com/ukraine-politics/who-are-top-10-smugglers-sanctioned-by-national-security-council.html>.
- 70 Інтерв'ю з активістом, Одеса, травень 2023 року; інтерв'ю з джерелом у кримінальному світі, Одеса, травень 2023 року.
- 71 Інтерв'ю з журналісткою, Одеса, травень 2023 року.
- 72 Oleksiy Bobrovnikov, Odessa corruption reveals Russian, Chinese and internal Ukrainian involvement, *Kyiv Post*, 13 грудня 2022 року, <https://www.kyivpost.com/post/5709>.
- 73 Інтерв'ю з кримінологом, квітень 2023 року, через Zoom.
- 74 Oleksiy Sorokin і Anna Myroniuk, *As Russia bombards Odessa, Soviet-friendly mayor rebrands as patriot*, *Kyiv Independent*, 17 травня 2022 року, <https://kyivindependent.com/as-russia-bombards-odessa-soviet-friendly-mayor-rebrands-as-patriot>.
- 75 David Gormezano, War in Ukraine: 'De-Russification' on the rise in Odessa, *France 24*, 22 лютого 2023 року, <https://www.france24.com/en/europe/20230222-war-in-ukraine-de-russification-on-the-rise-in-odessa>.
- 76 Russia's war in Ukraine has distorted global trade routes, *bne IntelliNews*, 21 лютого 2023 року, <https://www.intellinews.com/russia-s-war-in-ukraine-has-distorted-global-trade-routes-270642/?source=azerbaijan; see homepage of Stoles Logistic, an Odessa-based logistics company, https://stoles.com.ua/en>.
- 77 Informall BG – Restoration of direct container shipping to Ukraine is a humanitarian need, *Hellenic Shipping News*, 31 жовтня 2022 року, <https://www.hellenicshippingnews.com/informall-bg-restoration-of-direct-container-shipping-to-ukraine-is-a-humanitarian-need>.
- 78 UN News, The Black Sea Grain Initiative: What it is, and why it's important for the world, 16 вересня 2022 року, <https://news.un.org/en/story/2022/09/1126811>.
- 79 Federation of Employers of Ukraine, Unblocking and restoration of free navigation in the port of Ukraine in the Black Sea, 2023 рік, https://fru.ua/images/doc/2023/Public_ports-unblock-en.pdf.
- 80 Al Jazeera, Ukraine's Odesa faces uncertain future amid economic hardship, YouTube, 3 серпня 2022 року, https://www.youtube.com/watch?v=_Ebp_ONKwt4.
- 81 Alexander Query, Business far from usual in wartime Odessa, *Kyiv Independent*, 2 вересня 2022 року, [https://odessa-journal.com/eba-ukrainian-economy-during-the-war-what-is-next; Tatiana Bezhenar, *The future of employment in Ukraine amid 5 million lost jobs*, Geneva Solutions, 14 липня 2022 року, <https://genevasolutions.news/ukraine-stories/the-future-of-employment-in-ukraine-amid-5-million-lost-jobs>.](https://kyivindependent.com/business-far-from-usual-in-wartime-odesa; EBA: Ukrainian economy during the war. What is next?, The Odessa Journal, 17 серпня 2022 року, https://odessa-journal.com/eba-ukrainian-economy-during-the-war-what-is-next; Tatiana Bezhenar, The future of employment in Ukraine amid 5 million lost jobs, Geneva Solutions, 14 липня 2022 року, https://genevasolutions.news/ukraine-stories/the-future-of-employment-in-ukraine-amid-5-million-lost-jobs)
- 82 GI-TOC, New front lines: Organized criminal economies in Ukraine in 2022, лютий 2023 року, <https://globalinitiative.net/analysis/organized-criminal-economies-ukraine-2022>.
- 83 Термін «проросійські» злочинці позначає тих, хто підтримує тісніші зв'язки з Росією, на протидію тіснішим зв'язкам із Заходом. Іноді це пов'язано з тим, що вони заробляють на життя, ведучи бізнес з росіянами, або фактично належать до російських злочинних угруповань, і для них це питання лояльності та відданості.
- 84 Інтерв'ю з джерелом у кримінальному світі, Одеса, травень 2023 року.
- 85 Інтерв'ю із заступником начальника обласної поліції, джерелом зі злочинного світу, активісткою та журналісткою, Одеса, 2023 рік. Див. також Ugo Poletti, *Odessa police expel criminal boss with Russian links*, *Kyiv Post*, 28 квітня 2022 року, <https://archive.kyivpost.com/ukraine-politics/odessa-police-expel-criminal-boss-with-russian-links.html>.
- 86 Інтерв'ю із заступником начальника обласної поліції, Одеса, травень 2023 року.
- 87 Інтерв'ю з журналісткою, Одеса, травень 2023 року.
- 88 Інтерв'ю з джерелом зі злочинного світу, Одеса, травень 2023 року.
- 89 Там само.
- 90 Catalytic converter theft skyrockets in Finland, *YLE News*, 23 березня 2023 року, <https://yle.fi/a/74-20021345>; Niko Rinta, *Katalysaattorivarkaudet ovat lisääntyneet räjähdysmäisesti – Tallaisiin autoihin varkaat todennäköisimmin iskevät*, *Tekniikan Maailma*, 10 січня 2023 року, <https://tekniikanmaailma.fi/katalysaattorivarkaudet-ovat-lisaantyneet-rajahdysmaisesti-tallaisiin-autoihin-varkaat-todennakoisimmin-iskevät>.
- 91 Інтерв'ю з джерелом у кримінальному світі, Одеса, травень 2023 року.
- 92 Інформація для ВІЛ-позитивних чоловіків, які мають намір виїхати за кордон, Українська Гельсінська спілка з прав людини, 4 серпня 2022 року, <https://www.helsinki.org.ua/articles/informatsiia-dlia-vil-pozytyvnykh-cholovikiv-iaki-maiut-namir-vyikhaty-za-kordon>.
- 93 Інтерв'ю з джерелом у кримінальному світі, Одеса, травень 2023 року.
- 94 Там само.
- 95 Tuny tabáku, miliony padělků. Při zátahu v areálu zadrželi celníci 13 lidí, *iDNES*, 11 липня 2023 року, [https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/celni-sprava-nelegalni-vyrobnilinky-cigarety-odhaleni-eu-trestni-spis-venom-list-orawa.A230710_155038_domaci_hovo; Daniela Tauberová, *VIDEO: Při razii na Olomoucku celníci odhalili výkonnou výrobu cigarete*, Deník, 18 серпня 2022 року, <https://olomoucky.denik.cz/zlociny-a-soudy/razie-celnici-vyroba-cigaret-olomouckodanovny-unik.html>.](https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/celni-sprava-nelegalni-vyrobnilinky-cigarety-odhaleni-eu-trestni-spis-venom-list-orawa.A230710_155038_domaci_hovo; Daniela Tauberová, VIDEO: Při razii na Olomoucku celníci odhalili výkonnou výrobu cigarete, Deník, 18 серпня 2022 року, https://olomoucky.denik.cz/zlociny-a-soudy/razie-celnici-vyroba-cigaret-olomouckodanovny-unik.html)
- 96 Інтерв'ю із заступником начальника обласної поліції, Одеса, травень 2023 року.
- 97 Інтерв'ю з джерелом у правоохоронних органах, Одеса, травень 2023 року.
- 98 Там само.
- 99 Інтерв'ю з експертом з діяльності ворів у законі, Київ, червень 2023 року.
- 100 Інтерв'ю з джерелом у кримінальному світі, Одеса, травень 2023 року.
- 101 Там само.
- 102 Інтерв'ю з журналісткою, Одеса, травень 2023 року. Див. також оцінку Європолу у War puts Russian-Ukrainian mafia

- bond to the test, Euractiv, 2 червня 2023 року, <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/war-puts-russian-ukrainian-mafia-bond-to-the-test>.
- 103 War puts Russian-Ukrainian mafia bond to the test, Euractiv, 2 червня 2023 року, <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/war-puts-russian-ukrainian-mafia-bond-to-the-test>.
- 104 Александр Сибирцев, Война за наследство Антимоса. Что происходит в криминальном мире Одессы после смерти 'смотрящего', Strana, 23 вересня 2023 року, <https://strana.today/news/408648-hto-proiskhodit-v-kriminalnom-mire-odessy-posle-smerti-antika.html>.
- 105 Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України, Facebook, 16 травня 2022 року, <https://www.facebook.com/DSI.police.ukraine/photos/a.120493459384011/720297692736915>; Міністерство внутрішніх справ України наказ, 5 квітня 2022 року, <https://ips.ligazakon.net/document/view/RE37740?an=1>; interview with an expert on the vory, Kyiv, June 2023.
- 106 Інтерв'ю з джерелом у правоохоронних органах, Одеса, травень 2023 року; Інтерв'ю з джерелом у кримінальному світі, Бессарабія, травень 2023 року.
- 107 Інтерв'ю з експертом з діяльності ворів у законі, Київ, червень 2023 року.
- 108 SBU, СБУ знешкодила в Одесі злочинне угруповання, яке тероризувало мешканців регіону, Telegram, 30 січня 2023 року, <https://t.me/SBUkr/6745>.
- 109 Інтерв'ю з журналісткою, Одеса, травень 2023 року.
- 110 Там само.
- 111 Там само.
- 112 Александр Сибирцев, Война за наследство Антимоса. Что происходит в криминальном мире Одессы после смерти 'смотрящего', Strana, 23 вересня 2022 року, <https://strana.today/news/408648-hto-proiskhodit-v-kriminalnom-mire-odessy-posle-smerti-antika.html>; Інтерв'ю з джерелом у кримінальному світі, Одеса, травень 2022 року.
- 113 Інтерв'ю з джерелом у кримінальному світі, Одеса, травень 2023 року.
- 114 Інтерв'ю з активістом, Одеса, травень 2023 року.
- 115 Інтерв'ю з активістом, Одеса, травень 2023 року; записане інтерв'ю з джерелом у правоохоронних органах, Одеса, травень 2023 року.
- 116 Записане інтерв'ю з джерелом у правоохоронних органах, Одеса, травень 2023 року.
- 117 Інтерв'ю з джерелом, близьким до кримінальних кілі, Одеса, травень 2023 року.
- 118 Інтерв'ю з журналісткою, Одеса, травень 2023 року.
- 119 Інтерв'ю із заступником начальника обласної поліції, Одеса, травень 2023 року.
- 120 Анна Стебловська, На Одещині зафіксували зниження рівня злочинності під час воєнного стану, Suspilne, 21 грудня 2022 року, https://suspilne.media/342538-na-odesini-zafiksuvali-znizenna-rivna-zlocinnosti-pid-cas-voennogo-stanu/?_x_tr_hist=true.
- 121 Elena Rudenko, Became aware of the condition of the victims of the explosion in Odessa, 4 грудня 2022 року, https://mys.news/en/proishestvie/stalo_izvest-no_o_sostoyanii_postradavshih_ot_vzryva_v_odesse; записане інтерв'ю з джерелом у правоохоронних органах, Одеса, травень 2023 року; записане інтерв'ю з джерелом у правоохоронних органах, Одеса, травень 2023 року.
- 122 Інтерв'ю з джерелом у кримінальному світі, Одеса, травень 2023 року.
- 123 Там само.
- 124 Інтерв'ю з журналісткою, Одеса, травень 2023 року.
- 125 Записане інтерв'ю з джерелом у правоохоронних органах, Одеса, травень 2023 року.
- 126 Інтерв'ю із заступником начальника обласної поліції, Одеса, травень 2023 року.
- 127 Інтерв'ю з високопосадовцем у сфері охорони здоров'я, Одеса, травень 2023 року.
- 128 Управління Служби безпеки України в Одеській області, Facebook, https://m.facebook.com/ssu.odesa?eav=AfaQJRaDpDyal3qJg-OWWDL4UD_qLYIWfOLh9H7DnkXHCO1ZzjKGyRs60qTZQjJbCE&refid=52&__tn__=C-R&paipv=0.
- 129 UK Home Office and Victoria Atkins MP, Pregabalin and gabapentin to be controlled as class C drugs, UK Government, 15 жовтня 2018 року, <https://www.gov.uk/government/news/pregabalin-and-gabapentin-to-be-controlled-as-class-c-drugs>.
- 130 Інтерв'ю з високопосадовцем у сфері охорони здоров'я, Одеса, травень 2023 року; EMCDDA, Drug-related deaths and mortality in Europe: Update from the EMCDDA expert network, травень 2021 року, сторінка 15.
- 131 Кримінальний кодекс України, чинна версія, Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14?lang=en#Text>.
- 132 Інтерв'ю з журналісткою, Одеса, травень 2023 року.
- 133 Інтерв'ю з джерелом у кримінальному світі, Одеса, травень 2023 року, телефонна розмова.
- 134 John Lough and Vladimir Dubrovskiy, Are Ukraine's anti-corruption reforms working?, Chatham House, листопад 2018 року, <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2021-04/2018-11-19-are-ukraine-anticorruption-reforms-working-lough.pdf>; Oleksandra Ustinova і Steven Pifer, *Getting Ukraine's security service reform right*, Atlantic Council, 1 березня 2021 року, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/getting-ukraines-security-service-reform-right>. Щодо непрямих прикладів ймовірної корупції, проводилися численні розслідування розбіжностей між заробітною платою та витратами співробітників СБУ. За повідомленнями, багато співробітників СБУ їздять на автомобілях, вартість яких значно перевищує їхню офіційну зарплату, а 2012 року керівник Управління «К» був сфотографований з годинником, який коштує більше, ніж його річна зарплата. Див. RFE/RL, *The rich rides of Ukraine's SBU*, 9 серпня 2017 року, <https://www.rferl.org/a/ukraine-sbu-cars/28667595.html>; Головний борець із корупцією з СБУ носить годинник дорожчий за його річну зарплату, Ukrainian Pravda, 23 травня 2012 року, <https://www.pravda.com.ua/news/2012/05/23/6965120>.
- 135 Офіс Президента України, Президент підписав закон щодо створення Бюро економічної безпеки, 22 березня 2021 року, <https://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-zakon-shodo-stvorennya-byuro-ekonomichnoy-67265>.
- 136 Головне управління контролю за діяльністю захисту інтересів держави у сфері економічної безпеки СБУ, ліквідація якого теж передбачалася в рамках реформи БЕБ, також, ймовірно, посилатиметься на війну як на виправдання для продовження своїх повноважень. У СБУ ліквідують управління 'К', LB.ua, 23 березня 2021 року, https://lb.ua/news/2021/03/23/480566_sbu_likviduyut_upravlinnya.html.
- 137 Інтерв'ю з журналісткою, Одеса, травень 2023 року; Гетманцев визнав свої промахи при створенні БЕБ, Міністерство фінансів України, 15 березня 2023 року,

- <https://minfin.com.ua/ua/2023/03/15/102350108>.
- 138 Інтерв'ю з журналісткою, Одеса, травень 2023 року.
- 139 СБУ ліквідувала корупційну схему, пов'язану із 'зерною угодою', Interfax, 27 березня 2023 року, <https://interfax.com.ua/news/general/900187.html>.
- 140 Служба безпеки України, СБУ ліквідувала корупційну схему, пов'язану із «зерною угодою», 27 березня 2023 року, <https://t.me/SBUkr/7692>; Офіс Генерального прокурора, Посадовців Держпродспоживслужби та Одеської філії викрито на організації схеми вимагання хабарів за експорт зерна, 19 червня 2023 року, https://t.me/prgo_gov_ua/13538; Інтерв'ю з журналістом, Одеса, грудень 2022 року.
- 141 БЕБ провело 30 обшуків на митниці у зерновій справі, 3 січня 2023 року, <https://esbu.gov.ua/news/beb-provelo-30-obshukiv-na-mytynitsi-u-zernovii-spravi>.
- 142 Інтерв'ю з джерелом у кримінальному світі, Одеса, травень 2023 року; інтерв'ю з активістом, Одеса, травень 2023 року; інтерв'ю з журналісткою, Одеса, травень 2023 року; Oleksiy Bobrovnikov, Odesa corruption reveals Russian, Chinese and internal Ukrainian involvement, Kyiv Post, 13 грудня 2022 року, <https://www.kyivpost.com/post/5709>.
- 143 Інтерв'ю з журналісткою, Одеса, травень 2023 року.
- 144 Інтерв'ю з активістом, Одеса, травень 2023 року. Чутки про хворобу і можливу смерть Ангерта передували вторгненню 2022 року. Див. Vladislav Davidzon, Is the Odessa mafia's angel of death actually dead?, Tablet Magazine, 18 травня 2017 року, <https://www.tabletmag.com/sections/news/articles/odessa-mafia-angert>.
- 145 Ugo Poletti, Exclusive insight: Crackdown on corruption in Odesa, Kyiv Post, 7 грудня 2022 року, <https://www.kyivpost.com/post/5457>; NABU, Cross-border corruption: British law enforcers contribute to NABU's investigation, 26 квітня 2023 року, <https://nabu.gov.ua/en/news/cross-border-corruption-british-law-enforcers-contribute-to-nabus-investigation>; UK assists with uncovering large-scale corruption in Odesa, Kyiv Post, 29 квітня 2023 року, <https://www.kyivpost.com/post/16409>.
- 146 Mayor of Odesa Gennadiy Trukhanov arrested in connection with embezzlement charges, Kyiv Post, 4 травня 2023 року, <https://www.kyivpost.com/post/16629>; Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Справа одеського заводу «Краян» - мера Одеси взяли під варту, Facebook, 4 травня 2023 року, <https://www.facebook.com/sap.gov.ua/posts/pfbid02SidJ7cbTJ344rMYTJiEcTeUodGNm6zzXXv8oceJeHcyiwNjokdGQqAUsVzcUusXhl>.
- 147 За словами одного з джерел, Галентернику в останню мить не дозволили внести за Труханова заставу в розмірі 13,42 млн грн., яку сплатив Дмитро Танцюра, що стало для Труханова «приємною несподіванкою». Інтерв'ю з активістом, Одеса, травень 2023 року; Больше не заплатит: суд отказался увеличивать сумму залога для Труханова, Dumskaya, 16 травня 2023 року, <https://dumskaya.net/news/bolshe-ne-zaplatit-antikorrupcionnyy-sud-otkaza-175613>.
- 148 UK assists with uncovering large-scale corruption in Odesa, Kyiv Post, 29 квітня 2023 року, <https://www.kyivpost.com/post/16409>; ВАКС знову продовжив розслідування справи Галентерника, 10 липня 2023 року, <https://www.slovoidilo.ua/2023/07/10/novyna/polityka/vaks-znovu-prodovzhyy-rozsliduvannya-spravy-halanternyka>.
- 149 Oleksiy Sorokin i Anna Myroniuk, As Russia bombards Odesa, Soviet-friendly mayor rebrands as patriot, Kyiv Independent, 17 травня 2022 року, <https://kyivindependent.com/as-russia-bombards-odesa-soviet-friendly-mayor-rebrands-as-patriot/>
- 150 Зеленський - про Труханова: Ми з ним не друзі, Укрінформ, 10 жовтня 2019 року, <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2796939-zelenskij-pro-truhanova-mi-z-nim-ne-druzi.html>.
- 151 Інтерв'ю з активістом, Одеса, травень 2023 року.
- 152 Див. також Thomas de Waal i Balázs Jarábik, Bessarabia's hopes and fears on Ukraine's edge, Carnegie Europe, 24 травня 2018 року, <https://carnegieeurope.eu/2018/05/24/bessarabia-s-hopes-and-fears-on-ukraine-s-edge-pub-76445>.
- 153 Інтерв'ю з джерелом у кримінальному світі, Бессарабія, травень 2023 року.
- 154 Інтерв'ю з місцевим депутатом, Бессарабія, травень 2023 року.
- 155 Там само.
- 156 Інтерв'ю з джерелом у кримінальному світі, травень 2023 року. Телефонна розмова.
- 157 Там само.
- 158 Інтерв'ю з журналістом, грудень 2022 року; інтерв'ю з джерелом у кримінальному світі, травень 2023 року. Телефонна розмова.
- 159 Інтерв'ю з джерелом у кримінальному світі, Бессарабія, травень 2023 року; інтерв'ю з джерелом у кримінальному світі, травень 2023 року. Телефонна розмова.
- 160 Інтерв'ю з колишнім посадовцем, Болград, травень 2023 року.
- 161 Інтерв'ю з джерелом у кримінальному світі, Бессарабія, травень 2023 року.
- 162 Інтерв'ю з колишнім посадовцем, Болград, травень 2023 року; Інтерв'ю з джерелом у кримінальному світі, Бессарабія, травень 2023 року.
- 163 Інтерв'ю з джерелом у кримінальному світі, травень 2023 року. Телефонна розмова.
- 164 Там само.
- 165 Там само.
- 166 Інтерв'ю з журналісткою, Одеса, травень 2023 року; Інтерв'ю з джерелом у кримінальному світі, Одеса, травень 2023 року. Телефонна розмова.
- 167 Інтерв'ю з експертом з діяльності ворів у законі, Київ, червень 2023 року; Кримінальний авторитет «Кип'яток», якого поранив кілер на Одещині, фігурує в справі про вибухи гранат на підвір'ї директора Ренійського елеватора, Detective Info, 6 жовтня 2020 року, <https://detective-info.com.ua/kriminalnij-avtoritet-kipyatok-yakogo-dvichi-poranim-kiler-na-odeshhini-figurie-v-spravi-pro-vibuxi-granat-na-podviri-direktora-renijskogo-elevatora.html>; Родичі обіцяють п'ять мільйонів за інформацію про замовника вбивства в Рені, Intent Press, 14 червня 2021 року, <https://intent.press/news/crime/2021/rodichi-obicyayut-pyat-miljoniv-za-informaciyu-pro-zamovnika-vbivstva-v-reni/>.
- 168 Інтерв'ю з експертом з діяльності ворів у законі, Київ, червень 2023 року.
- 169 Інтерв'ю з журналісткою, Одеса, травень 2023 року; НАБУ і САП затримали мера Рені після отримання 50 тисяч доларів, Slovoidilo, 25 січня 2023 року, <https://www.slovoidilo.ua/2023/01/25/novyna/polityka/nabu-sap-zatrymaly-mera-reni-pislya-otrymannya-50-tysyach-dolariv>.
- 170 Кримінальному «господарю» півдня Одеської області заочно обрали запобіжний захід: бандита чекають у СІЗО, а він продовжує розвивати незаконний бізнес, Dumskaya, 24 вересня 2022, <https://dumskaya.net/news/kriminalnomu-hozyainu-yuga-odesskoy-oblasti-zaoc-168978/ua/>; інтерв'ю з журналістом, електронне листування, червень 2023 року.
- 171 Інтерв'ю з джерелом у кримінальному світі, Бессарабія, травень 2023 року.

- 172 Інтерв'ю з джерелом у кримінальному світі, травень 2023 року, телефонна розмова; Інтерв'ю з активістом, Одеса, травень 2023 року.
- 173 інтерв'ю з журналістом, електронне листування, червень 2023 року.
- 174 Jessica Berlin, Mayor of #Odesa Trukhanov, once notoriously pro-Russian & an alleged RU dual citizen speaks to Russia: 'If you only knew how much Odesa hates you...The strength of our defenders multiplied by the anger & pain of ordinary people will be your death sentence.', Twitter, 24 липня 2023 року, https://twitter.com/berlin_bridge/status/1683208949225455616.
- 175 Інтерв'ю з журналісткою, Одеса, травень 2023 року.
- 176 Інтерв'ю з джерелом у кримінальному світі, Одеса, травень 2023 року.
- 177 Записане інтерв'ю з джерелом у правоохоронних органах, Одеса, травень 2023 року.
- 178 Інтерв'ю з активістом, Одеса, травень 2023 року.
- 179 Інтерв'ю з журналісткою, високопосадовцем у сфері охорони здоров'я та джерелом у кримінальному світі, Одеса, травень 2023 року; записане інтерв'ю з джерелом у правоохоронних органах, Одеса, травень 2023 року.
- 180 Записане інтерв'ю з джерелом у правоохоронних органах, Одеса, травень 2023 року.
- 181 Внаслідок конфлікту 2014 року Україна намагалася забезпечити адекватну підтримку з профілактики та лікування ПТСР для бійців, які повернулися з Донбасу. Olena Solodovnikova, War trauma: Ukraine struggles to step up in PTSD fight, *Balkan Insight*, 23 жовтня 2019 року, <https://balkaninsight.com/2019/10/23/war-trauma-ukraine-struggles-to-step-up-in-ptsd-fight>.
- 182 В Україні також налічується 250 000 поліцейських та членів парамілітарних формувань. Інтерв'ю з головним психіатром Одеської області, Одеса, травень 2023 року; за даними Міжнародного інституту стратегічних досліджень, *The Military Balance 2023*, UK: Routledge, 2023 рік; Constantine Atlamazoglou, After a year of heavy losses, Ukraine's military is juggling a 'very uneven' force as it prepares for major fighting, expert says, *Business Insider*, 28 квітня 2023 року, <https://www.businessinsider.com/ukraines-military-balances-uneven-training-levels-after-year-of-war-2023-4>.
- 183 One in four Ukrainians at risk of mental disorder due to conflict – WHO, Reuters, 20 грудня 2022 року, <https://www.reuters.com/business/healthcare-pharmaceuticals/one-four-ukrainians-risk-mental-disorder-due-conflict-who-2022-12-20>.
- 184 GI-TOC повідомляє про зростання споживання наркотиків, переважно канабісу, а також синтетичних наркотиків, серед військових на передовій; див. New front lines: Organized criminal economies in Ukraine in 2022, лютий 2023, <https://globalinitiative.net/analysis/organized-criminal-economies-ukraine-2022>.
- 185 Інтерв'ю з високопосадовцем у сфері охорони здоров'я, Одеса, травень 2023 року.
- 186 Там само.
- 187 Полторак відсторонив психіатра Друзя після скандальної заяви про бійців АТО, Depo, 20 вересня 2017 року, <https://dn.depo.ua/ukr/dn/poltorak-vidstoniv-psihiatra-druzya-pislya-skandalnoi-yazavi-pro-biyciv-ato-20170920643330>.
- 188 WHO, Scaling-up mental health and psychosocial services in war-affected regions: Best practices from Ukraine, 15 грудня 2022 року, <https://www.who.int/news-room/feature-stories/detail/scaling-up-mental-health-and-psychosocial-services-in-war-affected-regions--best-practices-from-ukraine>; Olena Zelenska receives international award for her contribution to protection of mental health of Ukrainians, *Ukrainian Pravda*, 16 червня 2023 року, <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2023/06/16/7407203>; стосовно психологічної допомоги в умовах конфлікту, див. Debora Patta i Steve Berriman, *Ukraine's troops get help for PTSD, but then head straight back to brutal trench warfare on front lines*, CBS, 22 лютого 2023 року, <https://www.cbsnews.com/news/ukraine-war-russia-news-troops-get-ptsd-treatment-then-return-front-lines>.
- 189 Інтерв'ю з журналісткою, Одеса, травень 2023 року.
- 190 Див., наприклад, Роман Романюк, Роман Кравець, Підсумки воєнного року: український спротив, переродження Зеленського, знищення олігархів, *Ukrainian Pravda*, 27 грудня 2022 року, <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/12/27/7382476>; Пішала чи фіговий листок Зеленського? Відомі українці поділилися думкою про скандального голову Офісу президента Андрія Єрмака, *New Voice*, 19 вересня 2020 року, <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/andriy-yermak-shcho-dumayut-vidomi-ukrajinci-pro-skandalnogo-golovu-ofisu-prezidenta-novini-ukrajini-50112507.html>.

GLOBAL INITIATIVE

AGAINST TRANSNATIONAL
ORGANIZED CRIME

ПРО ГЛОБАЛЬНУ ІНІЦІАТИВУ

Глобальна ініціатива проти транснаціональної організованої злочинності - це міжнародна мережа, яка налічує понад 600 експертів в усьому світі. Глобальна ініціатива забезпечує платформу для просування широкої дискусії та інноваційних підходів як складових частин комплексної глобальної стратегії боротьби з організованою злочинністю.

www.globalinitiative.net